

OTOK LAVDARA

PRIOLOG POVIJESNO-GEOGRAFSKIM ISTRAŽIVANJIMA ZADARSKIH OTOKA

AMOS RUBE FILIPI

UDK: 911:93 (497.5)

Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper

Primljeno: 2001-08-10

Received:

Predmet članka o otoku Lavdari u zadarskom arhipelagu Južne Hrvatske prvenstveno su povijesno-geografske odrednice njegova razvoja. Autor obrađuje osnovna geografska obilježja, pojedine prirodno-geografske specifičnosti (reljef, klimu, vode, speleološke objekte i sl.), ali najviše je pažnje posvetio interpretaciji arhivske građe otoka koja je izvrsno poslužila za vrijedan povijesno-geografski retrospekt razvoja i vrednovanja ovog malog otoka u k. o. Sali (Dugi otok). Rad je primjer mikrogeografske i povijesne analize prvenstveno gospodarskih mogućnosti iskorištenja otoka (kamenarstvo, poljodjelstvo, stočarstvo).

Ključne riječi: Lavdara, Sali, Kornati, povijesno-geografska obilježja

Historiogeographical determinants of the development of the Lavdara Island situated in the Zadar archipelago (South Croatia), are primarily the subject of the paper. The author elaborates its geographical characteristics, some natural-geographical properties (relief, climate, waters, speleological objects etc.), but the most of his attention is paid to the interpretation of the archives concerning the island, which is of a great advantage for a valuable historiogeographical retrospect of this small island that belongs to the cadastral commune of Sali (Dugi otok island), and evaluation of the same. The paper is an example of microgeographical and historical analysis of economic possibilities of exploiting the island (quarrying, farming, cattle-breeding).

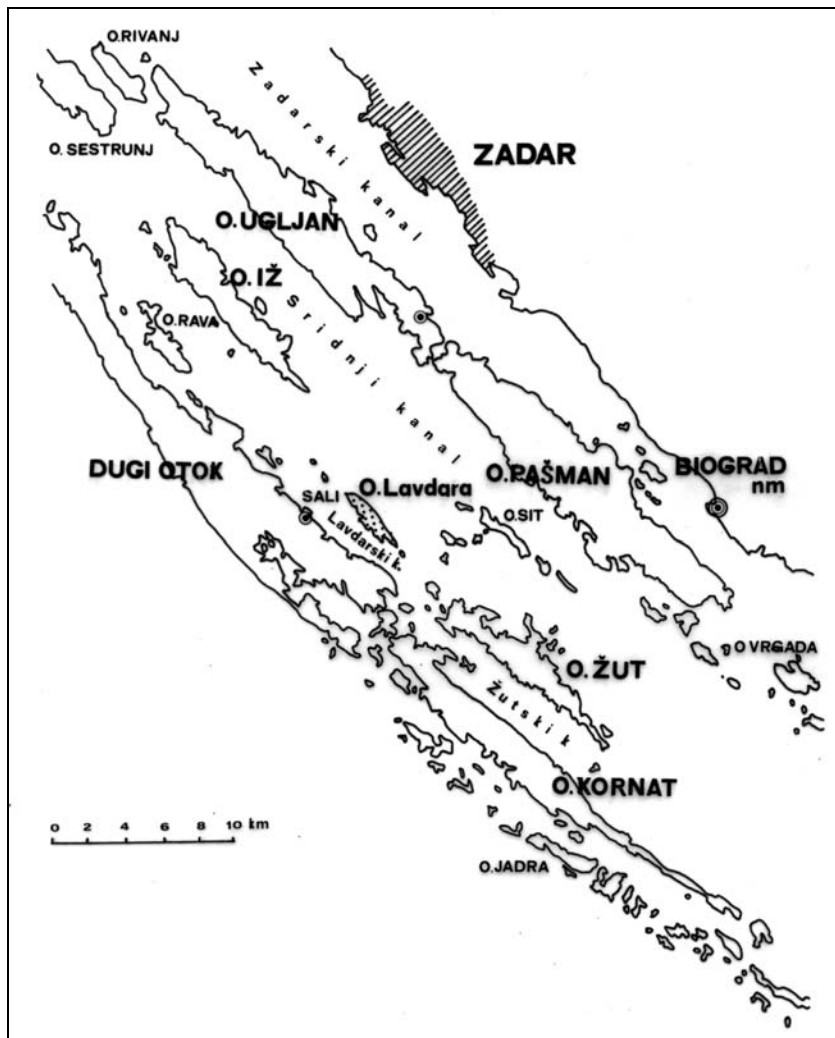
Key words: Lavdara Island, Sali, Kornati Islands, historiogeographical characteristics

Položaj i veličina otoka

Otok Lavdara u zadarskom arhipelagu hrvatskog otočja istočne obale Jadrana, leži usporedno s istočnim krajem Dugog otoka od kojeg ga dijeli Lavdarski kanal širok na položaju Škrivada na Lavdari i Griže na Dugom otoku 1100 m, a od Sali je udaljen 2100 m. Nalazi se između 43° 55' 2" i 43° 56' 8" SGŠ i 15° 11' 4" i 15° 13' 8" IGD. Leži između dva uzdužna kanala: Srednjeg i Lavdarskog. Od Zverinca i Sestrinja do južnjeg kraja o. Pašmana izduženi Srednji kanal širok je na crti Lavdara - Pašman 7-8 km, dok se Lavdarski kanal pruža samo od o. Krknate do o. Glavoča, a širok je 1,2 do 2 km.

Plovila na jedra i vesla kojima se stoljećima plovilo Jadranom, kad poradi neвременa nisu mogla proći izvan Dugog otoka, prolazila su s unutarnje strane, a luke

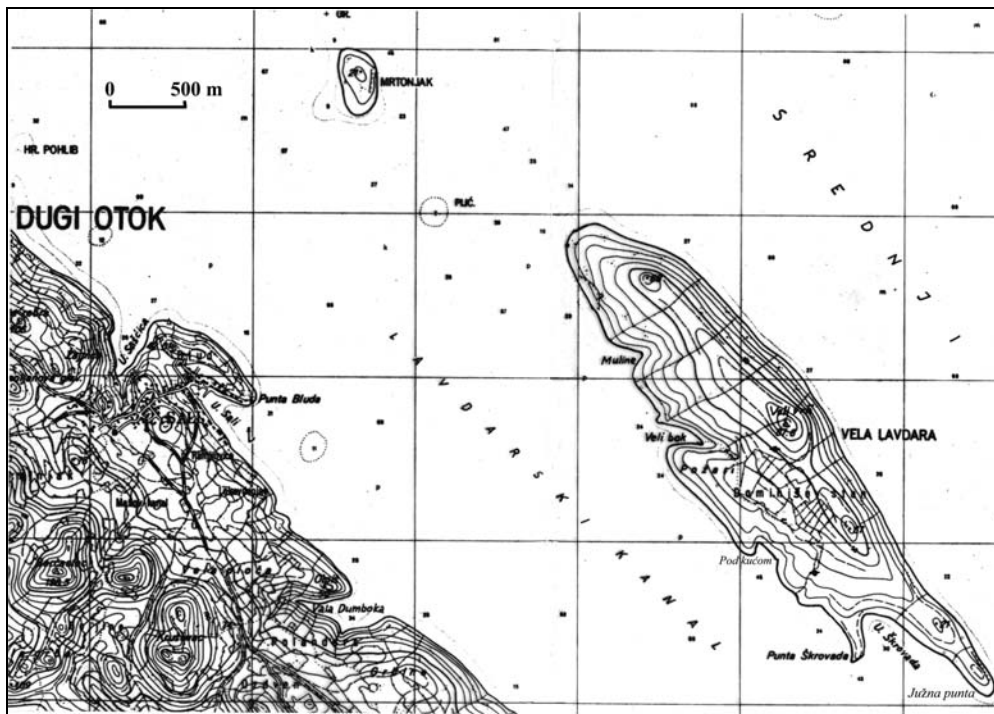
njihova pristajanja bile su Veli Rat (*Ponta Dalega*), Brbinj (*Templi*), Luka (*Valle San Stefano*), zatim Proversa i napokon iza rta Opata luka Žakan, pa su sva prolazila Lavdarskim kanalom (ALMAGIA, 1944.). Današnji veliki brodovi koji prolaze zadarskim otočjem prolaze Srednjim kanalom između Lavdare i o. Pašmana, jer kroz Pašmanski kanal radi pličine ne mogu prolaziti brodovi koji gaze više od 6,5 m.

Sl. 1. Geografski položaj Lavdare u zadarskom arhipelagu

Fig 1 Geographical position of the Lavdara Island in Zadar Archipelago

Uz Lavdaru su nekoć prolazili i ribarski brodovi iz Zadra, Kukljice, Kali i drugih mjesta Zadarskog kanala na putu za kornatska lovišta. Lavdarskim kanalom tijekom godine, a osobito u ljetnim mjesecima, prolazi veliki broj turističkih brodova s Dugog otoka, Iža i onih koji krstareći Jadranom dolaze i odlaze iz Kornata. Nekoć su iz ribarskih naselja ovog područja prolazili za Kornate mnogobrojni ribarski brodovi na vesla ili na jedra. Donedavno bi se iza "misečine"¹ na početku "škura"² na prostoru od Sali do istočnog rta Dugog otoka, tj. u Lavdarskom kanalu malo iza podne našlo i do 80 ribarskih lađa osobito iz Sali i Malog Iža, koji su svojim bijelim jedrima na ljetnom "maištralu" pružali nezaboravnu sliku. Lavdarskim kanalom su se nekoć prevažali vlasnici, pastiri i zemljoradnici Luke, Žmana, Zaglava, Sali, Rave i Iža na putu za Lavdaru i Kornate.

Sl. 2. Lavdara i mjesto Sali na Dugom otoku (isječak iz TK VGI, 1 : 25 000, 1979.)

Fig 2 Lavdara island and Sali on Dugi otok island (section of TK VGI, 1 : 25 000, 1979)

Zanimljivo je da dubina Srednjeg kanala na potezu između Lavdare, o. Iža i o. Pašmana, kao i dubina cijelog Lavdarskog kanala iznosi 68-70 m osim u području

¹ Razdoblje od 10 dana za vrijeme punog mjeseca ili uštapa ribari nazivaju "misečina".

² Razdoblje od 20 dana dok po noći nema mjesečine tj. kad je dozvoljen ribolov srdela ribari nazivaju "škur" od tal. *scuro* = mrak.

brakova i u blizini kopna. To je skoro potpuna podmorska ravnica bez ikakvih uzvisina, a prema JZ uzdiže se plićak do jedva 2 m ispod površine mora.

Lavdara je duga 3,9 km (npr. 900 m duža od o. Vrgade, 400 m kraća od o. Rivnja). Površina iznosi 2,2 km² ili još točnije 2.248.499 m².³ Dužina obale je 9,2 km ili 4,9 NM, pa je prema tome obala Lavdare za 800 m duža nego o. Vrgade. Otok je najviši na Velom Vrh (87 m), a nešto niži na Južnom (66 m) Malom Vrh i Zmorašnjem Malom Vrh (68 m). Širok je prosječno 600 m, a na najširem dijelu, tj. na crti Veli Vrh - Rt Velog Boka 1000 m.

Grada otoka i geomorfološke značajke

Otok Lavdara građen je, kao i susjedni otočić Lavdara Mala, Mrtonjak i Tukošćak, od gornjokrednih naslaga cenomansko-turonske starosti (K₂^{1,2}). One slijede na alb-cenomanske dolomitne naslage (K_{1,2}) kojih ima i na Dugom otoku, a na Kornatima isključivo na otočiću Brušnjak, a građene su od svjetlosmeđih vapnenaca s dolomitima. Vapnenci sadrže hondrodonte i rudiste, a dolomit se javlja u tanjim (cca 10 cm) i debljim (cca 30 cm) ulošcima. Debljina serije je oko 350 m. Vapnenac je kompaktan i dobrih svojstava pa je korišten kao građevinski materijal o čemu svjedoče napušteni kamenolomi.⁴

"Lavdara je središnji dio potopljenog vapnenačkog bila, koje je prije postglacijalnog pozitivnog pomicanja obalne crte povezivalo današnje otoke s kopnom (Žut - Lavdara - Rava). Ostatke prijašnje nadmorske veze pokazuju prema JI otočići i grebeni (Mala Lavdara, Glavoč, Trimuli), a prema SZ Mrtenjak i Tukošćak." (FRIGANOVIĆ, 1978).

Geološka vapnenačka osnova gotovo na čitavoj površini otoka izbija ostrim izdancima krša. To je posljedica dugotrajne historijsko-geografske valorizacije Lavdare što je dovelo do uništenja vegetacije i ispiranja pedološkog pokrova. Manje naslage crvenice vidljive su samo u središnjem, erozijom sniženom dijelu otoka.

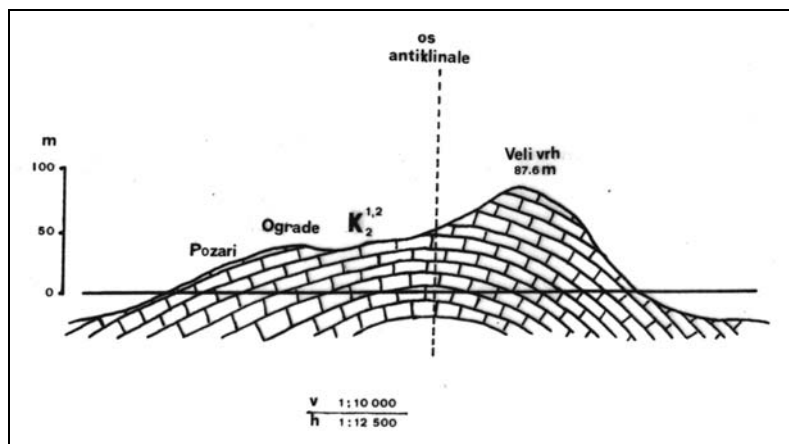
Tektonski Lavdara čini dio kredne antiklinale koja se može pratiti od o. Tukošćaka, preko Mrtonjaka, Lavdare, M. Lavdare, Glamoča i Žuta do Žutske Abe. Od antiklinale prolazi središnjim dijelom otoka, a krila se blago spuštaju prema SI i JZ. Uzvisina Zmorašnji Mali Vrh (66 m) čini dio tjemena lavdarske antiklinale, koja se lagano spušta prema JI rtu. Pružanje antiklinale ima tipična obilježja dinarskog smjera pružanja geoloških struktura u okviru tektonske jedinice Zadarski otoci.

Tjeme antiklinale obilježavaju veoma blago nagnuti ili čak potpuno horizontalni slojevi, dok su krila srednje strmosti. JZ krilo pada pod kutem od oko 10°, a SI od oko 30°. Otok je sa SZ strane toliko strm da je izohipsa od 60 m visine udaljena od mora tek 300 m, dok se naprotiv donja JZ strana otoka osobito u svom središnjem dijelu spušta polagano i sa svojim malenim uvalama i rtovima prilično je razvedena. Tjeme antiklinale tvore vapnenci i dolomiti s hondrodontama, a krila su pretežno građena od rudistnih vapnenaca.

³ Općinski zavod za katastar i geodetske poslove u Zadru, Izvod iz katastarskog operata, od 30. X. 1978.

⁴ Prema Osnovnoj geološkoj karti SFRJ, 1: 100 000, List Biograd K33-7, Beograd, Zagreb, 1967.

Ovakav, razmjerno jednolik geološki sastav i struktura Lavdare, uz površinu i položaj otoka, jedna je od glavnih odrednica njenog povijesnog značenja. Povremeno naseljena mogla je poslužiti, više ili manje, samo kao ispasište u ekstenzivnom stočarenju, bila je poznata po dobrom kamenu, dok je agrarno korištena jedino mala visoravan koja leži u produženju Velog Boka u smjeru JZ na kojoj je podignuto neobično poljoprivredno dobro s velikom kućom i torovima koji su graditeljski posebno zanimljivi.

Sl. 3. Geološki profil Lavdare: $K_2^{1,2}$ - cenomansko-turonski vapnenci gornje krede.

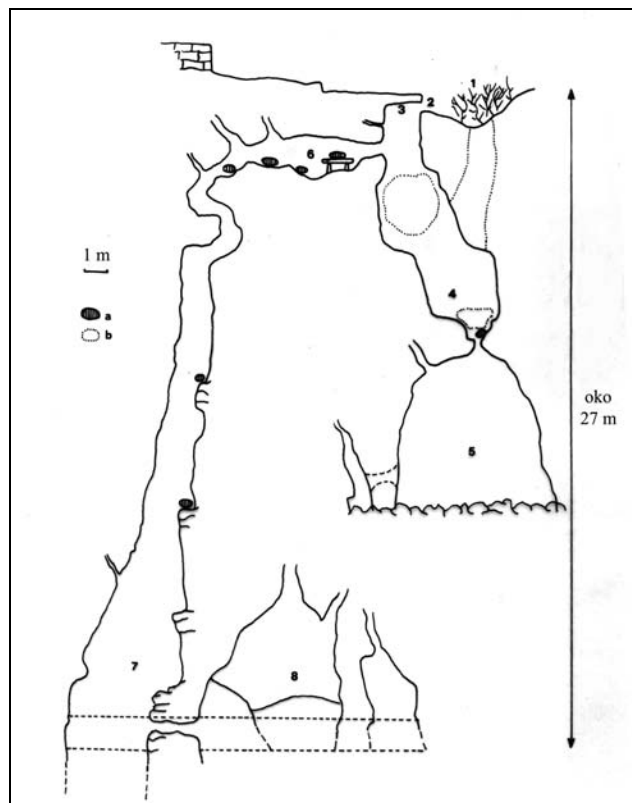
Fig 3 Geological profile of the Lavdara Island: $K_2^{1,2}$ – Cenoman-Turon limestone of the Upper Cretaceous age

Lavdara je nešto razvedenija samo s JZ strane gdje ima nekoliko uvalica i rtova. Od SZ prema JI najprije se nalazi uvalica Muline u kojoj je obnovljen stari razvaljeni mulić i izgrađen jedan novi gdje se na dubini od 0,20 do 0,75 m mogu skloniti 3 lađice. Oko 400 m u pravcu juga je još manja uvalica Bočić u kojoj je podignut maleni zaklon za brodice, a podalje nešto veći Veli Bok s dva stara mulića u suhozidu iza kojih se na dubini od 0,50 do 1,50 m jedva mogu skloniti 3 brodice, jer je nanos smanjio dubinu. Oko 670 m zračnom linijom prema jugu je uvalica Pod kuću, gdje brodice pristaju samo u žurbi po lijepom vremenu, jer tu nema zaklona, a odatle je do kuće mnogo bliže (170 m) nego li iz Velog Boka (660 m). Oko 700 m u pravcu istoka nalazi se uvala Škrivada. Među rtovima istaknutiji su Rt Velog Boka i Škrivada, koja je uska i oko 250 m pružena u more.

Na SZ rtu Lavdare je obalno svjetlo ili "Feral", po kojem je i rt dobio naziv Kod Ferala. Posebno je važno za plovidbu jer između Lavdare i o. Mrtenjaka prolaze sva plovila, a poslije prokopavanja tjesnaca Mali Ždrelac prolazi i redovita pruga iz Sali prema istom tjesnacu za Zadar i obratno. Leži na $43^{\circ} 57'$ geografske širine i $15^{\circ} 12'$ geografske dužine. Podignut je godine 1900. i doživio više preinaka i popravaka. Trajanje njegova svjetla je 3s (svjetlo 0,3s, a tama 2,7s). Potamnjeno je od 276° preko N do 5° .

Domet svjetla iznosi 5 nm. Diže se na bijeloj četverokutnoj kućici. Visina svjetla nad zemljom je 5, a nad morem 7 m.⁵

Posebitost krške morfologije su speleološki objekti. Osim jame Golubinke u ogradi Jančarici, na Lavdari se zna samo za tek otkrivene Velu (Veliku) i Malu jamu koje se nalaze oko 300 m JI od kuće.

Sl. 4. Skica Velike jame na Lavdari: 1 - obližnja jama, 2 - ulaz, 3 - svod, 4 - prva dvorana (proširenje), 5 - druga dvorana, 6 - dvorana sa "stolom", 7 - proširenje nad vodom, 8 - posljednja dvorana s vodom, a - ostaci prehrane, b - zidani dijelovi ("mocerice").

Fig 4 The sketch of the Big Cave on the Lavdara Island: 1 - nearby Small Cave, 2 - entrance, 3 - vault, 4 - first gallery (widening), 5 - second gallery, 6 - the gallery with the "table, 7 - widening over the water, 8 - the last gallery with water; a - food remnants, b - small stone walls ("mocerice").

Geografski položaj Velike jame je 43° 55' 6" SGŠ i 15° 13' IGD. Do nje se dolazi s mora iz oko 150 m JI uvalice Pod kuću, te idući 170 m pred dvostruki zid Dugače. Lakši je pristup od oko 300 m od kuće u smjeru JI tj. u pravcu "Vele ploče" ili "Ploče od

⁵ Popis svjetionika, Split, 1972.

Stativala" koja se vidi na vrhu o. Kornata, te se dolazi na mjesto gdje svršava dvostruki zid Dugače, a počinje samo jedan koji ide prema moru. Vela jama se nalazi posred kamenjara, obrasla niskim goromušom (*Brachipodium ramosum*) bez ikakvog višeg raslinja. Ulaz koji se nalazi na oko 30 m/nv malih je dimenzija (visina oko 0,45 m, a širina oko 0,70 m), ali bi se mogao proširiti kada bi se izvadile ploče koje čine "svod". Kako je Vela jama ponovno otkrivena? Ispitujući potanko Lavdaraše o tom otoku autor ovog rada doznao je da se na jednom mjestu nalazila nekakova jama obzidana "tikulama" u obliku oveće bačve. Ništa osim ovoga nisu znali. Prilikom posjeta 1975. ustanovljeno je da je zatrpana kamenjem i obrasla dračjem, a oko nje razbacano više fragmenata cigla raznih vrsta i crijepova kanalice, što ukazuje da je u starini uistinu bila obzidana ciglama, ali i to da je možda bila pokrivena crijepovima.

U namjeri da se izbací nasip koji je spriječavao ulaz, izvađeno je nekoliko uzidanih kamenova i pojavila se duboka jama natkrivena pravilnim polukružnim svodom od lavdarskih ploča i cigala postavljenih na nož. Povrh svoda je bilo nasuto oko 20 cm zemlje prekrivene goromušem kao i na okolnim površinama, stvarajući odličnu kamuflažu pa ni dobri poznavaoči ovog otoka nisu naslućivali da ona postoji. Ovaj se otvor nije koristio kao ulaz nego neki drugi. Naime, ovuda se najprije mora kroz grlo široko oko 1,50 m po konopu okomito spustiti 5-6 m do prve terase (2 m · 4 m) koja je vodoravna i pokrivena ljudskom rukom naslaganim kamenjem. Strane ovog dijela Vele jame čini prirodna stijena, ali je dio SZ strane umjetno zazidan mocirom. Širina jame ovdje je oko 4-5 m, a svod je gotovo kružan i sazidan je od kamenih ploča poredanih uzdužno jedna uz drugu i povezanih glinom. Promjer stropa je oko 1,8 m. Vjerojatno je ovdje bio i prolaz iz obližnje Male jame u ovu dvoranu, koja je nekad mogla biti ulaz u objekt. U dvorani je uzidan niski suhozid možda da se spriječi odronjavanje kamenja u donji dio Vele jame. Dalje se može kroz otvor po konopu okomito spustiti 3-4 m do druge terase pokrivena naslaganim kamenjem, na čijem dnu je uski prolaz koji vodi također okomito do velike dvorane visoke oko 10 m na samom dnu jame. Na njenom stropu ima više sigastih nakupnina, a stijene su presvučene sigastim presvlakama koje su žuto-crvenkastih do smeđe boje. Zidovi Vele jame su vlažni od vode cijednice. Dno ove dvorane sastoji se od sitnog kamenja koje izgleda kao da je umjetno nasuto.

Opisani manji dio Vele jame spušta se okomito osim manjih devijacija, a kršje koje se susreće u njemu ubačeno je s vrha kroz prvotni otvor prije presvođenja. Kako je u ovim dvoranama, a osobito u najgornjoj boravio čovjek, ima više antropogenih tragova na nanizanom kršju.

Drugi dio Vele jame duži je i zanimljiviji, a njegov ulaz je oko 3 m ispod svoda tj. ispod današnjeg ulaza u Velu jamu. I do njega se dolazi po konopu, a jer je ponešto udaljen od okomita pravca treba se njihanjem domoći ulaza iz kojeg se kroz maleni kanal dolazi u najzanimljiviji dio Vele jame. To je prostor 5 m · 2,5 m iz kojega na obje strane ide nekoliko uskih kanalića, a po žilama goromuša u jednome od njih zaključiti je da se ova dvorana nalazi tik ispod površine pašnjaka. Nema siga ni drugih spiljskih ukrasa. Posred prvog dijela dvorane leži pomična kamena ploča u obliku elipse s promjerom duže osovine od 1 m. Momci su ju nazvali "stol" jer se oko nje našlo mnogo kostiju (uglavnom ovčji *Trochus*), zatim 50-60 praznih poljskih puževa i nešto morskih ogrca, što potvrđuje prisutnost ljudi na tom mjestu, do kojeg su dolazili izravno s površine pašnjaka kroz zasad nepoznati ulaz. Pri kraju dvorane je prolaz s nekoliko manjih izbočina na kojima se može stajati i kojim se može konopom spustiti okomito oko 25 m do dna. Na dnu jame je bistro jezerce bočate vode, ovalnog oblika i promjera oko 5 m. U vodu koja je dosta duboka

spušten je oko 10 m dugi konop i nije dosegao do dna. Stijene ovog dijela prekrivaju manje sige smeđe do crvene boje, a stijene su glatkije od onih u prethodnim prostorijama. U ljeto 1976. kroz maleni prolaz nad samom površinom ušlo se u obližnju i to najveću i najljepšu dvoranu Vele jame, koja je također ovalnog oblika s promjerom od 10 m, a veći dio površine obuhvaća voda. Međutim, u ljeto 1978. voda je narasla do iznad malenog prolaza, pa se nije moglo ući, ali se ipak kroz jedan uski kanal vidjela u njoj voda. I na toj dubini, tj. oko 35 m od ulaza u Velu jamu zrak je dosta svjež, a disanje lako. Možda je ova dvorana imala neki drugi poseban ulaz za kojeg su ljudi mogli znati u prošlosti.

Priloženi crtež Vele jame i gornji opis nastali su na temelju iskaza studenata koji su je posjetili, ali nažalost nisu obavljena precizna mjerenja, pa su stoga navedene mjere aproksimativne.

Vela jama je prvotno bila otkrivena i s obližnjom jamom činila cjelinu, pa su slobodno ulazile ptice i stoga se na više mjesta u njoj susreću i njihove kosti. Prema vrstama opeka pronađenih unaokolo, reklo bi se da je obližnja Mala jama obzidana, a i Vela jama presvođena u novije vrijeme tj. u zadnjim stoljećima. Iz jame kojoj je dno bilo na oko 3 m dubine nije bilo teško kroz prirodni prolaz urediti pristup u 2 m nižu prvu dvoranu Vele jame (3 m · 2 m). Mala jama i prirodni prolaz do prve dvorane Vele jame danas su zatrpani kamenjem, a vanjski ulaz pokriven je kupinom. U drugi tj. dublji dio Vele jame, koji pada okomito oko 25 m možda nisu ni zalazili jer je to bilo teško, a za vodu na njenom dnu vjerojatno nisu ni znali, jer bi je inače bili koristili, s obzirom na stalnu nestašicu vode (u poglavlju "Gusarski pohodi i obrana" razmatraju se sociogeografski aspekti korištenja ovog speleološkog objekta).

Potrebno je na koncu naglasiti da ovaj speleološki objekt radi svojih okomitih dijelova ima obilježja jame, ali ima i horizontalnu razvijenost s nekoliko dvorana i terasa raznih veličina.

Klimatke i hidrogeografske prilike

Kopno koje leži u zaobalju Zadra uravnjeno je i bez većih uzvisina, pa je stoga na tom području klima blaga: uravnjenost smanjuje jačinu zimske bure, a maestral ljetnu žegu. Klima južnog dijela zadarskih otoka još je i blaža, jer je otočje podosta udaljeno od kopna. Slijedi prosjek najvažnijih klimatskih pokazatelja kornatskog otočja za 12 godina (1958.-1969.) bilježenih na obližnjem kornatskom svjetioniku "Sestrice" udaljenom od Lavdare manje od 8 km.

Tab. 1. Osnovni klimatski pokazatelji meteorološke postaje Sestrice

Tab.1 Basic climatic elements of meteorological station Sestrice

Srednje mjesečne vrijednosti temperature zraka (C°)												
S	V	O	T	S	L	S	K	R	L	S	P	god.
7,1	7,8	10,5	13,8	17,9	21,8	23,5	24,1	21,5	17,7	13,9	8,6	15,7
Srednje mjesečne vrijednosti količine oborina (mm)												
S	V	O	T	S	L	S	K	R	L	S	P	god.
72,7	44,3	72,2	61,5	42,7	43,5	35,4	43,6	68,8	91,1	106,5	107,6	789,9

Srednja godišnja temperatura iznosi 15,7 °C, maksimalna 33 °C, a minimalna 7 °C. Malo je dana kada se temperatura spusti ispod 0 °C. Vedrih je dana 106, poluoblačnih 134, a oblačnih 125 prosječno godišnje. Vlažnost zraka je oko 65%. Oborina ima 789 mm godišnje, a broj kišnih dana je 115. Neobično mnogo kiše palo je u rujnu 1968. – 217 mm. Snijeg je velika rijetkost, ali traje uglavnom samo nekoliko sati ili niti toliko. Dogodi se da i više godina prođe bez snijega.

Veći dio Lavdare građen je od vapnenca, koji lako propušta vodu, te je na njoj kao i na mnogim otocima najveći problem voda. Ovdje je još i teže jer nema položaja na kome bi se mogla napraviti lokva kao na ostalim otocima. Jedina prirodna voda na otoku, uz izuzetak one u Veloj jami, je zdenac bočate vode u Velom Boku oko 60 m udaljen od mora. Bio je dubok oko 8 m, ali je djelomično zatrpan. Upotrebljavao se ponajprije za napajanje blaga, a po potrebi i za ljude, i to od najstarijih vremena pa do početka 20. st.

U kompleksu kuće i dvorišta nije postojalo nikakvo sabiralište vode. To potvrđuju i vlasnici Lavdare kojima nije poznat ikakav trag koji bi to indicirao. Međutim za potrebe stanara kuće ili možda onih u kamenolomima netko je u kanalu Velog Boka nešto dalje od spomenutog zdenca bočate vode podigao umjetnu lokvu pomoću minijaturne brane oko 18 m duge, 12 m široke i oko 3 m visoke. Brana je zaustavljala vodu, koja je za velikih kiša naletila vododerinom, ali bi nakon nekoliko sati nestala. Da se to onemogućiti graditelj je prostor s unutrašnje strane (18 m · 12 m) obzidao i ožbukao crvenicom, a povrh nje postavio ploče i sve dobro fugirao, pa je taj prostor ili udubina mogla držati vodu. Ovakve umjetne lokve, koje su u Salima nazivali "kuserva" ili "kuserba" (od tal. *"conserva d' aqua"* = sabiralište vode), nalaze se u Salima uz kuću Gverini-Fortis i u dvorištu kuće Kajeran-Petricioli, u koje je voda utjecala s krovova. Međutim, postoje i one koje su primale vodu s puteva kao npr. u vrtu Fortis-Piasevoli u Salima, uz dvorac Kalifi-Brčić u Ugljanu i napokon u kornatskom ribarskom naselju Piškera.

"Kuserba" oblikovana pomoću minijaturne brane slična ovoj na Lavdari nalazi se i u kanaliću uvalice Marovica na o. Sestrunju i to 3 km daleko od naselja, a samo 400 m daleko od velikih kamenoloma, koja je korištena samo u vrijeme rimske uprave, pa nameće zaključak da su možda i jedna i druga podignute u antici za potrebe onih, koji su radili u tamošnjim kamenolomima (MAGAŠ, FILIPI, 1983). To bi trebalo na samom mjestu istražiti. "Kuserba" na Lavdari nije smještena u blizini ili dvorištu iz higijenskih razloga jer bi bila u nesporednoj blizini štale. Ona u Velom Boku je sigurno držala vodu i stoljećima služila svrsi, ali danas propušta. Ni najstariji Lavdaraši ne pamte da je držala vodu. JZ dio Kuserbe raskrčen je, ograđen zidom i zasađen maslinama, a veliki dio lijepih ploča dignutih s bokova i dna ugrađen je u ogradni suhozid.

Početkom 20. st. kamenari iz Kukljice vadeći kamen u uvali Pod kuću naišli su na bočatu vodu duboku oko 10 m, a otvor joj je otprilike 1,5 m · 1,5 m, koju su Lavdaraši prije podizanja prve cisterne 1922. u potrebi upotrebljavali za piće jer je manje slana od one u Velom Boku. To je i obitavalište golubova, koje su pastiri često noću lovili mrežom. Treću bočatu vodu pronašli su isti kamenari uz more SZ od uvale Muline. U razdoblju otkad je nestalo vode u "kuserbi" pa do 1922., stanovnici otoka vodu za piće dovozili su iz Salí. U dvorištu pred kućom podignute su iza 1922. godine tri cisterne, a četvrta u kući za potrebe ljudi i blaga. Također na otočnim škrapama nalazi se više "kamenica" zapremnine 10 do 50 litara, pa se koji put blago iza kiše napoji i iz njih.

O bočatoj vodi u nedavno otkrivenoj špilji pokraj Jame naposredno iza južnog kraja Dugače na dubini od oko 30 m, već je rečeno.

Biogeografske značajke

Lavdara je u cijelosti ili možda dijelom bar do kraja 16. st. bila pod šumom kao što je do 19. st. bio i Kornat. Naime, Zadranin Toma Civaleli 1593. uzima u najam Velu i Malu Lavdaru na 25 godina, uz uvjet da ne smije sjeći drva niti dozvoliti da ih se sječe u šumama ovih otoka osim kako je uobičajeno za svoju potrebu (*non possa tagliare, far tagliare Legne nelli Boschi d'essi Scogli, se non tanto quanto sia per l'onoranza solita*).⁶

Danas Lavdaru kao i kornatski otoke i južni dio Dugog otoka ne prekriva uobičajena sredozemna makija ostalih hrvatskih otoka. Da bi za svoje blago dobili svježiju pašu, vlasnici odnosno pastiri, palili su pašnjake, ali ne sve odjednom nego izmjenično pojedine dijelove, tako da bi se razni dijelovi palili u razmaku od 4 do 6 godina. Malobrojne biljke su to mogle izdržati. Glavni primjerak lavdarske flore je goromuš (*Brachipodium ramosum*), koji zahvaljujući svom podzemnom sustavu može izdržati nemilu selekciju. Palež mu čak pomaže razvoju jer ga oslobađa glavnih takmaca. Tako je i ovaj otok gotovo sasvim gol. Slična praksa paljenja obilježavala je i ostale obale Sredozemlja posebice u romanskim zemljama (PAVALEK, 1930). Poraznu posljedicu paljenja, da je skoro sva zemlja s otoka padalinama isprana u more, potvrđuju danas pred obalom u moru duboko u mulju ukopani ulomci amfora koje su bacali rimski izvoznici kamena. Dakako da su nestankom tla osiromašeni i pašnjaci.

Na pojedinim položajima je ipak ostalo ponešto grmova i stabala koji čine sredozemnu makiju. M(i)рте (*Mirtus italica*) ima nešto na zmošašnjem kraju otoka sa sjeverne strane. Smriča (*Juniperus oxicedrus*) ima samo u ogradi koja je po njemu dobila ime Smričevica. Plod bodljikavog grma, "smrišku", beru i stavljaju u rakiju. Rašeljke ima najviše na položaju Pod Požari. Njezina kora je ljekovita u obliku napitka protiv TBC-a. Crnike (*Quercus ilex*) ima jedno jedino stablo i u to Velom Boku. Od nje su Lavdarke pravile "mišalice" za miješanje pulente i zgusnutog mlijeka kod izradbe sira. Lucmarin tj. ruzmarin (*Rosmarinus officinalis*), nedavno inportiran radi pčela, raste na Puntinu sjeverno od Velog Boka. Slavulje ili kadulje (*Salvia officinalis*), koju Saljani zovu *salima*, ima jedino u Velom Boku i na položaju Požari. Kupine (*Rubus fruticosus*) ima podosta otkako se Ograda više ne obrađuje, a širi se i na Puntinu i Bočiću sjeverno od Velog Boka. Od 1926. na SZ dijelu otoka s donje strane sađen je primorski bor (*Pinus maritima*) koji odlično uspijeva i tvori gust borov šumarak. Na tim kamenitim položajima se pomalo stvara humus i time revitalizira biljni pokrov. Pokoji bor i čempres (*Cumpresus sempervirens*) rastu i na drugim položajima otoka, a odnedavna posebno oko u. Muline.

Na lavdarskim površinama, posebice gdje ne dopire vatra, ostalo je ponešto vaskularne flore. Botaničar Ivan Pevalek je s ekipom stručnjaka 1925. proučavao Dugi otok i Kornat, te obradio i Lavdaru na kojoj je zabilježio slijedećih 45 vrsta vaskularne flore: *Euphorbia exigua*, *Herniaria incana*, *Cerastium semidecandrum*, *Tunica saxifraga*, *Alyssum allysoides*, *Alyssum campestre*, *Aethionema saxatile*, *Linum strictum*, *L. var. spicatum*, *Linum gallicum*, *SAedum rubens*, *Prunus mahaleb*, *Lathyrus sativus*, *Trifolium campestre*, *Dorycnium hirsutum*, *Dorycnium herbaceum*, *Scorpiurus subvillosus*, *Myrtus italica*, *Statice cancellata*, *Convolvulus elegantissimus*, *Lycopsis variegata*, *Linaria Pelisseriana*, *Orobanche minor*, *Teucrium chamaedrys*, *Marrubium candidissimu*, *Satureia nepeta*, *Plantago psylium*, *Centarium umbellatum*, *Blackstonia perfoliata*, *Ruba peregrina*, *Valerianella eriocarpa*, *Pallenis spinosa*, *Cardus candicans*, *Leontodon*

⁶ Kućni arhiv obitelji Petricioli, Mapa IV, fasc. 35, str. 22.

crispus, *Hieracium florentinum*, *Allium subbirsutum*, *Asparagus acutifolius*, *Iris illyrica*, *Carex glauca*, *Scleropoa rigid*, *Bromus madritensis*, *Brachypodium ramosum*, *Lolium strictum*, *Lepturus incurvatus*, *Aegilops ovata*, *Ophrys Bertolinii* Moretti, *Anacamptis pyramidalis*.

Na susjednom otočiću Mrtenjaku spominje 3 vrste: *Sedum acre*, *Sideritis Romana* i *Vaillantia muralis*, a na Tukoščaku 11: *Parietaria ramiflora*, *Ruta bracteosa*, *Pistacia lentiscus*, *Sedum acre*, *Lotus corniculatus*, *Marrubium candidissimum*, *Teucrium polium*, *Cynachum adriaticum*, *Helichrysum italicum*, *Stipa bromoides*, *Scleropoa rigida* i *Brachipodim romanum* (PAVALEK, 1930).

Najviše je rasprostranjen uzduž cijelog otoka spomenuti goromuš uz koji raste i još pokoja od spomenutih trava prikladnih za ispašu stoke. Stado je koristilo bolju i svježiju ispašu, a ponešto goromuša je, osobito na nepristupačnim mjestima, ostajalo neiskorišteno, pa su dolazili mnogi iz Kukljice (Ugljan) i s cijelog otoka Pašmana, odvozeći pune brodove za svoju stoku, jer ga na njihovim otocima ima veoma malo. Za brod goromuša davali su vlasniku određenu svotu novaca, ali su mnogo puta odvozili, a da se vlasniku nisu ni javili. Čineći to uz njegovu dozvolu brali su ga na južnoj ("donjoj") strani otoka, a bez suglasja s njime odvozili su ga s "gornje" strane, gdje ih je teže nadzirati. Stoga je dolazilo do sporova i u prošlosti, i u novije vrijeme.

Takav jedan spor zbio se npr. 1759. između mještana Kukljice i sela o. Pašmana s jedne, i vlasnika Anđela Petriciolija s druge strane. Vlasnik je te godine odlučio da na Lavdari drži blago većeg zuba pa je zabranio odvoženje trave. Kad to spomenuti nisu poslušali obratio se zadarskom knezu koji je poslao strogu naredbu nek se oglasi u Kukljici i u svim selima o. Pašmana.⁷ Ovaj zanimljiv tekst pisan glagoljicom donosi se ovdje u poglavlju "Vlasnici i unajmitelji" u odnosnoj godini.

Kao što je paljenje pašnjaka na Lavdari i Kornatima znatno osiromašilo floru, tako je osiromašilo i životinjski svijet. Kad je ekipa znanstvenika 1925. istraživala ove otoke, L. Kušćer je u svojoj studiji *Molusca* konstatirao: "Ako usporedimo faunu Dugog otoka, s faunom Kornata i s faunom školjeva, nameće nam se slika osiromašene faune na malim otocima", te nadodaje da bi to trebalo potanje ispitati. Zatim navodi da dok se npr. na sjeverodalmatinskim otocima pronašlo 29 vrsta puževa, na Dugom otoku 25, na Kornatima samo 10, a na malenim okolnim otočićima 11 vrsta. Na Tukoščaku je pronašao 6 vrsta puževa, na Lavdari 2, a na Mrtenjaku samo jednu (KUŠĆER, 1930). Carl grof Atems je na Lavdari zabilježio dvije vrste stonoga (ATEMS, 1930.), Jovan Hadži samo jedan primjerak štipavca ili jakrepa (škrpljuna) dugog 34 mm, a na o. Tukoščaku jednog malenog od samih 11 mm (HADŽI, 1930.). Na Lavdari je zabilježena tek jedna vrsta pauka (REIMOSER, 1930.), a Miroslav Hirtz je ulovio zmiju dugu 95 cm (HIRTZ, 1930).

Godine 1970. su naseljeni fazani, koji su se do 1974. dobro održali pa ih se sreće i u skupinama od 7 do 8 komada odjednom.

Golubova ima mnogo na obližnjim otočićima Trimuli, Skala, Mrtenjaku i Tukoščaku. Na Lavdari se u velikom broju gnijezde osobito sa sjeverne strane otoka u mrtinom grmlju i u špiljama Pod kuću i u ogradi Jančarici. Od njihovih jaja su pastiri i ribari više puta, a osobito za ratnih dana pravili jelo, dobro ako se u obliku kajgane pomiješa s kokošjim jajima.

Pripadajući otočići

⁷ Kućni arhiv ob. Petricioli, fasc. 24, 60.

Lavdari još pripadaju i tri obližnja otočića: s istočne strane Mala Lavdara, a u produženju prema sjeverozapadu Mrtenjak i Tukoščak

Mala Lavdara nalazi se na 43° 55' SGŠ i na 15° 14' 1" IGD. Udaljena je od rta Mavar na istočnom rtu Dugog otoka 1500 m, od V. Lavdare 330 m, a od Sali 5500 m. Visoka je 28 m, duga 370 m, a široka 184 m. Dužina obale iznosi 1000 m. Površina obalnog pojasa je 5690 m², a površina pašnjaka 48.537 m². Na katastarskom planu iz 1907. otočić je crvenom crtom podijeljen na dva približno jednaka djela, a brojevi njegovih čestica su 34/1, 34/2 i 35.

Poslije uvođenja mletačke uprave 1409., Venecija je s Lavdarom konfiscirala i M. Lavdaru uvrstivši je 1421. u svoj katastik (ANTOLJAK, 1949.). Otad je stalno prelazila iz ruke u ruku i djelila sudbinu V. Lavdare. Današnji njezini vlasnici su baštinici Fausta Dominisa i Mate Dominisa iz Sali. Na otočiću je bilo paše za desetak ovaca. Budući da je M. Lavdara morfološki produžetak V. Lavdare, dobra kakvoća vapnenca je i na njoj, pa su stoga kamenolomi obuhvaćali skoro cijelu njezinu obalu.

Mrtenjak je udaljen od ulaza u saljsku luku 1800 m, od V. Lavdare 1415 m, a od obližnjeg otočića Tukoščaka 650 m. Visok je 22 m, dug 410 m, a širok 250 m. Leži na 43° 57' 2" SGŠ i na 15° 10' 9" IGD, a dužina obale iznosi 1200 m. Brojevi njegove katastarske čestice su 3 i 4. Površina obalnog pojasa je 10.588 m², a površina pašnjaka 68.580 m². Obrastao je makijom koju gotovo isključivo čini mrta (mirta), pa je po njoj nazvan. Domogavši se dijela Primorske Hrvatske u 15. st., Venecija je konfiscirala i Mrtenjak, kojega je 1421. uvrstila u svoj katastik i stavljala ga svake desete godine na dražbu. Na prvoj dražbi 1421. unajmljen je Lombardinu Šopiću (Sope) za 3 male libre godišnje. Spomenute godine njegovo ime ispisano kao Mercognach,⁸ na vojnoj karti iz 1668. Martignac, a na katastarskom planu iz 1907. nazvan je Mrtinjak. Zaglavci ga zovu Mrtonjak, Saljani i Žmanci Mrtenjak, a na novijim pomorskim kartama poput Zaglavaca – Mrtonjak. Na otočiću ima paše za 10 ovaca, a na proljeće za vrijeme mužnje držali bi i do 50. Postojala je pastirska kućica, danas bez krova, a pred njom zaklonište za jednu brodicu dubine od 0,50 m.

Na Mrtenjaku se legu galebovi i osobito u mjesecu travnju nalaze se njihova jaja, koja su ribari i pastiri u ratnim godinama jeli. Za brodove je veoma pogibeljan prolaz između Mrtenjaka i Tukoščaka radi podmorskog grebena, koji je samo 0,50 m pod morem i to nešto bliže Mrtenjaku. Tu se pred Prvi svjetski rat nasukao austrougarski ratni brod, a 1930. i jedan brod iz Nevidana s teretom vapna.

Tukoščak se nalazi na 43° 57' 7" SGŠ i na 15° 10' 5" IGD. Udaljen je od ulaza u zaglavsko pristanište 2100 m, a od Mrtenjaka 650 m. Nadmorska visina iznosi 28 m, dužina 305 m, širina 165 m, a dužina obale 800 m. Brojevi njegovih katastarskih čestica su 1 i 2, površina obalnog pojasa 2833 m², a pašnjaka 36.439 m². Uz zapadnu i istočnu obalu dno se naglo spušta na dubinu od 47 m, odnosno 48 m, a od JZ obale u smjeru Sali proteže se pličina od 2 m u dužini 300 m. Na geografskoj karti iz 1668. i na katastarskom planu iz 1907. imenuje se Tukosijak, Zaglavci i Žmanci zovu ga Turoščak, a Saljani Tukoščak, pa su taj naziv preuzele i novije pomorske karte. Vlasnici otočića su baštinici braće Mate i Ante Šešelja iz Zaglava. Na pašnjaku ovog otočića držalo se oko 10, a u vrijeme mužnje 30-50 ovaca. Tu se nalazila pastirska kućica, danas bez krova. Otočić je obrastao makijom koja se sastoji od smrdele, a mirte uopće nema. Na ovom otočiću je bolja paša nego na obližnjem Mrtenjaku.

⁸ Ibidem

Ime i toponimija

Od najstarijih potvrda pa do danas, ime Lavdare praktički se nije mijenjalo. U oko 70 isprava, korištenih za ovaj rad, a odnose se na razdoblje 1421.-1838.⁹, ime ovog otoka uvijek je glasilo LABDARA. Jedino na katastarskom planu iz 1824.¹⁰ i na kartama iz 1668. i 1840. naziva se LAUDAR. U spisu pisanom hrvatski glagoljicom iz 1759. glasi LAVDARA,¹¹ kako je narod oduvijek, a i danas nazivlje pa je tako upisana i u sve novije topografske karte. U istoj ispravi iz 1759. naziva se "LAVDARA VELE", a i narod kaže Vela.

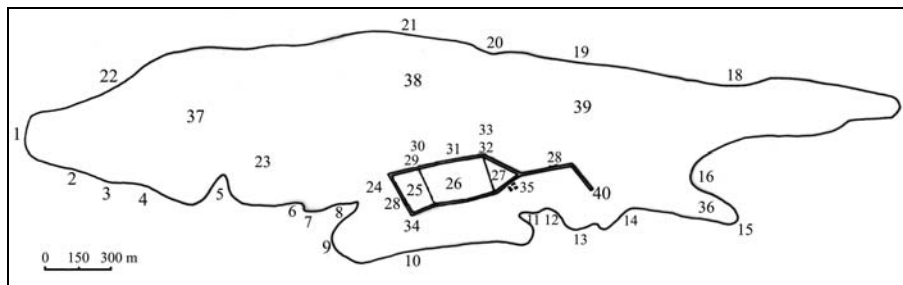
Smoldaka pogrešno smatra, da ovaj naziv potječe iz predrimskog ili predgrčkog doba, jer nema nikakvog značenja u latinskom i starogrčkom jeziku. Navodi da u blizini Albanana u Albaniji postoje dva sela koja se zovu LAVDAR i LAVDARI (a u Grčkoj nad rijekom Alfios je selo LAVDA), pa je ime ovog otoka možda iz doba Ilira, koji su živjeli i u današnjoj Albaniji (SMODLAKA, 1950). Međutim, poznati stručnjak za toponomastička pitanja Petar Skok kaže: "Lavdara ... je ime latinsko. To je lapidarija 'kamenolom'. Na ovom su se otoku, naime, nalazili kamenolomi od davnine. Odatle mu ime (SKOK, 1950.)." Skokovo je tumačenje nedvojbeno ispravno i uistinu je od LAPIDARIA vremenom nastalo LAVIDARIA, LAVDARA. To svjedoče i mnogi fragmenti rimskih amfora nađeni u moru neposredno pred kamenolomima.

Lavdarska toponimija je siromašna. Među zabilježenim imenima gotovo da i nema starijih osim imena Lavdara i Rta Škrivada. Pastiri su se često mijenjali, a dolazili su iz raznih naselja pa na otoku nisu imali od koga primiti stare nazive tj. kontinuitet je često prekidan. Naziv južnog pobočnog rta Škrivada nisu sačuvali pastiri nego ribari koji su jedreći Lavdarskim kanalom često prolazili. Ne potječe kako neki misle od talijanske riječi *scrivere* = pisati, nego od mletačke riječi *scrofa* = krmača, prasica. U narodu se čuje uvredljiva riječ "škrova", koja i u ovom slučaju ima isto značenje. Slični uski poluotoci kao što je ovaj nalik na krmaču pod imenom Škrovada nalaze se još na Zverincu (dva), na kornatskim otocima Levrnaki, Smokvici, Kurbi Veloj i na Žutu (po jedan). Još su dva naziva koja je narod usvojio iz talijanskog jezika. Muline je augmentativ od mul, a znači razrušeni mul, od talijanskog *molo* u značenju gat, lukobran. Naziv Kava potječe od talijanskog *cava* = rov, a u našem slučaju *cava (di pietra)* = kamenolom. Svi ostali nazivi su hrvatskog podrijetla, a neki od njih novijeg datuma.

⁹ Veći dio tih spisa čuva se u kućnom arhivu dra Ive Petricioli iz Zadru i to uglavnom u "Stampa delli Nobili Signori Marco Zio e Giovanni Domenico Nipote Petricioli contro La Commijssaria della qu. Sign. Lucrezia Gallelli relitta Cedolini". Svežanj IV. fasc. 35, a zahvaća isprave od 1536.-1795.

¹⁰ Državni arhiv Zadar (dalje: DAZ), Katastarske mape, br. 578.

¹¹ Kućni arhiv obitelji Petricioli, Mapa III, fasc. 24, 60.

Sl. 5. Toponimi otoka Lavdare: Obalni - 1. Kod Ferala (ili Zmorašnja punta), 2. Pod stazu, 3. Pod kave, 4. Bočić (sa zmorca Mulin), 5. Muline, u., 6. Bočić sa zjuga Mulin, 7. Puntin, 8. Veli bok, u., 9. Punta Velog boka, 10. Pod Požari, 11. Pod kuću (Zmorašnji bok), 12. Pod kuću (Južnji bok), 13. Plitka punta, 14. Prečke kave, 15. Punta Škrivade, 16. Škrivada, u., 17. Južnja punta, 18. Pločine, 19. Pod Mali vrh, 20. Bočić na buru, 21. Pod Veli vrh, 22. U mrte; Položaji - 23. Kamenice, 24. Jamina, 25. Zmorašnja ograda, 26. Vela ograda, 27. Vrtal, 28. Dugača, 29. Pudarica, 30. Jančarica s jamom 31. Smrtičevica, 32. U palice, 33. Staro trsje, 34. Požari, 35. Kuća, 36. Škrivada, pol.; Uzvisine - Zmorašnji Mali vrh, 38. Veli vrh, 39. Južnji Mali vrh; 40. Velika Jama

Fig 5 Toponymes of the Lavdara Island: coastal t. - 1 Kod Ferala (or Zmorašnja Punta), 2 Pod Stazu, 3 Pod Kave, 4 Bočić (Sa Zmorca Mulin), 5 Muline, cove, 6 Bočić Sa Zjuga Mulin, 7 Puntin, 8 Veli Bok, cove., 9 Punta Velog Boka, 10 Pod Požari, 11 Pod Kuću (Zmorašnji Bok), 12 Pod Kuću (Južnji Bok), 13 Plitka punta, 14 Prečke Kave, 15 Punta Škrivade, 16 Škrivada, cove, 17 Južnja Punta, 18 Pločine, 19 Pod Mali Vrh, 20 Bočić Na Buru, 21 Pod Veli vrh, 22 U Mrte; locations - 23 Kamenice, 24 Jamina, 25 Zmorašnja Ograda, 26 Vela Ograda, 27 Vrtal, 28 Dugača, 29 Pudarica, 30 Jančarica with cave 31 Smrtičevica, 32 U Palice, 33 Staro Trsje, 34 Požari, 35 Kuća, 36 Škrivada, peninsula.; high grounds - 37 Zmorašnji Mali vrh, 38 Veli Vrh, 39 Južnji Mali Vrh; 40 Velika Jama

Historijsko-geografski prikaz

Može se pretpostaviti da su Lavdaru možda već i tisućljeće pr. Krista naseljavali Liburni obitavajući na položaju između Velog Boka i Puntina. Tu je bilo najpogodnije stanište, uz pristanište, zaštićeno od bure i juga, a što je najvažnije, u neposrednoj blizini je bočata voda u suhodolini Velog Boka.

Navedeno se da zaključiti jer je autor, od Puntina pa do pola puta prema uvali Veli Bok, našao 130 fragmenata liburnskog posuđa, a među njima tek dva komada rimskog. Svi su pronađeni uz samo more na puteljku, koji ide nekoliko metara od mora. Kad je Danijel Dominis 1950. u zaobilju Puntina sadio borove, prigodom dubljenja jama na oko tridesetak mjesta u zemlji je naišao na, kako on kaže, "kupetine", a to su bez dvojbe bili ostaci liburnskog, a možda dijelom i rimskog posuđa. Ulomci su nađeni samo uz more jer podalje od obale prevladava ili humus borova ili dosta visoki goromuš. To bi trebalo potanje ispitati. Na otoku nisu nađene liburnske gomile – grobnice,¹² kakvih ima

¹² Š. Batović, 1973., 43. donosi da se na Lavdari nalaze prapovijesni grobni humci. Međutim tri

na svim većim zadarskim otocima, pa i na Rivnju, koji je velik otprilike kao Lavdara. Liburni su se u to doba služili špiljom Golubinkom u Jančarici oko 30 m istočno od Pudarice, oko koje se našlo desetak malih fragmenata liburnskog i rimskog posuđa. Jesu li u njoj stanovali, skrivali se ili je možda u njoj bila voda, nije lako ustanoviti. Obradive površine su zacijelo bile korištene, jer prolazeći Velom Ogradom uz sam puteljak našlo se ulomaka liburnskog i rimskog posuđa.

Ljudi su živjeli na Lavdari i u kasnijim stoljećima, a prva poznata pisana potvrda nalazi se tek 1421. kad se u zadarskom katastru spominju lavdarski pašnjaci i oranice. Pošto je skoro uvijek kroz vjekove bilo više vlasnika pa i više unajmitelja Lavdare, na njoj je istovremeno boravilo bar po nekoliko osoba, koje su stanovale u kućicama od suhozida u SI dijelu Vele ograde gdje se i danas u gomilama ili pokraj njih naziru obrisi zidova. Priložen je detalj jedne takve kućice s kvadratnom udubinom u suhozidu. U tim primitivnim nastambama boravili su stanovnici Lavdare do podizanja velike kuće.

Preko 550 godina može se pratiti kako je Lavdara prelazila iz ruke u ruku, kako su se izmjenjivali vlasnici, unajmitelji, pastiri i zemljoradnici, čiji su se interesi sukobili u sporovima i parnicama. To potvrđuje preko 70 suvremenih spisa iz razdoblja 1421.-1794., a ovdje se kronološkim redom iznose najbitniji.

Budući da je Lavdara do uvođenja mletačke uprave 1409. bila vlasništvo neke njoj nepoćudne obitelji, Mlečani su je konfiscirali i skupa s o. Katinom uvrstili u zadarski katastr. Na Lavdari i Katini su tada postojale oranice i pašnjaci, koji su bili unajmljeni Zaninu pok. Zorola, zadarskom draperiju, za svotu od 110 malih libri godišnje. U margini katastrika nalazi se bilješka, koja kaže da je zadarski kapetan Marko Lipoman 1429., uz odobrenje mletačkog dužda, Lavdaru dao Žuvici Bribirskoj, odnosno izvršiteljima njezine oporuke u zamjenu za kuću, koju je ona imala u Zadru, a koja je bila naslonjena na kuće istog kapetana. Iza toga je Lipoman naredio nek se Lavdara briše iz katastrika. Ta zamjena se spominje i u dodatku istog katastrika iz 1454. na str. 387 (ANTOLJAK, 1949.). Kapetan se zaželio i domogao susjedove kuće na štetu Republike, kojoj je služio. Lavdara je dakle samo osam godina bila vlasništvo Republike, a potom je prešla u privatne ruke.

O Lavdari iza toga šute podaci sve do konca 15. st., kad su vlasnici polovice tog otoka bili Pasin Pasini, Kata Sutina iz Sali i Pavao Radinić iz Žmana (Ambsani), koji su 7. ožujka 1492. ovu svoju polovinu otoka prodali Ivani prvoj ženi Petra Cedolina za svotu od 800 libra malih, a drugu polovicu posjedovao je Ivan Hranojević iz Sali, koji je dvije godine kasnije (1494.) to svoje pravo prodao istoj Ivani za svotu od 1100 libri malih.¹³

Početak 16. st. vlasnik Lavdare bio je Karlo Cedolini koji je najprije 1505. kupio četvrtinu V. i M. Lavdare,¹⁴ a 1511. u Jure Negrovića iz Luke kupio je također četvrtinu istih otoka s dvadesetpet glava blaga malog zuba za 200 libri malih (GUNJAČA, 1949.). Ovdje je nejasno kako je mogla uslijediti prodaja polovine otoka Lavdare kad je istovremeno vlasnik cijelog otoka bio Karlo Cedolini? Možda se ovdje radi o ustupanju zakupništva, a ne vlasništva. Karlo Cedolini je umro 1536. i sve svoje imanje ostavio svojoj drugoj ženi Lukreciji rođ. Galeli, koja je tako postala vlasnik M. Lavdare sa

velike upadljive gomile iz pravca Velog Boka, izvan Dugače s tri strane Zmorašnje ograde, vjerojatno su nastale iza g. 1824./1830.

¹³ Kućni arhiv ob. Petricioli, fasc. 35, 8.

¹⁴ DAZ, Odjel s. Domenika br. 223. Estratti dei repertori degli atti de Notay di Zara dell' anno 1700. Sveščić VIII., 1.

stadom od 200 ovaca i koza, a 1/8 otoka, i to na njegovom SZ kraju, pripadala je nekim otočanima.¹⁵

Nejasnoće pa i kontradikcije u nekim spisima nastale su jer su se vlasnici Lavdare međusobno parničili radi prava vlasništva, pa su možda pri tome upotrijebili i pokoju falsificiranu ispravu što se znalo događati. Iz tih natezanja Lukrecija ud. Karla Cedolini izišla je kao pobjednik, što se vidi iz njezine oporuke iz 1555. prema kojoj je ona, ne samo tada, nego i oko 260 godina posmrtno, preko izvršitelja oporuke zadržala pravo vlasništva Lavdare. Lukrecija se kao vlasnica fonda Lavdare zadržava susljedno u svim ispravama od 1536. do 1794. kad je vođena parnica između Marka i Zandomenika Petriciolijs s jedne strane, i izvršitelja Lukrecijine oporuke s druge.

Ovdje se daje i kratki sadržaj oporuke Lukrecije ud. Karla Cedolini od 12. veljače 1555., zanimljiv i važan za upoznavanje povijesno-geografskog razvoja Lavdare iz kojeg se vidi i to u što se trošila najamnina otoka Lavdare.

Vlasnica najprije određuje da se njezino tijelo ukopa u grobnicu posebno za nju izrađenu u crkvi sv. Marije u Zadru. Za izvršitelje oporuke odredila je rođenu sestru Marketu, koludricu u samostanu sv. Marije i dva zadarska plemića, Nikolu Nassi pok. Kreše i Donata Kristu. Poslije smrti Markete u tome će ju zamjenjivati opatica samostana sv. Marije, a Savjet zadarskih plemića imenovat će susljedno ostala dva člana kao izvršitelje oporuke. Oni će imanje iznajmljivati i prihode najmovi stavljati u malu blagajnu s tri ključa koji će se čuvati kod trojice izvršitelja oporuke, a škrinjica će biti pohranjena u samostanu sv. Marije. Kad se skupi svota od 200 dukata dati će se za miraz najsiromašnijoj i najstarijoj djevojci plemenitašici iz Zadra koja je upravo imala stupiti u brak. Ako bi se naskoro imala vjenčati Baldisera kći pok. Fridrika Grisogono nek se njoj dade prva svota od 200 dukata i tako treba da bude dok budu potrajale njezine nekretnine, a one se ne smiju ni prodati ni darovati, niti otuđiti. Godišnje će se davati gregorijanske mise za njezinu dušu u crkvi gdje bude pokopana. Njezine nekretnine su bile osim V. i M. Lavdare s 200 glava blaga, i posjedi u Kukljici, Lukoranu i na kopnu, zatim mlin u Mahurcima, 3 kuće u Zadru, itd.¹⁶

Luka Ivančić zvani Vodopija iz Sali i Martin Tolja pok. Jure iz Žmana (d' Asman) 1592. kupuju 15 ovaca i koza s pašnjacima djelomično u saljskom Stivanjem polju, a djelomično na Lavdari. Ovih 15 glava blaga bilo je zajedničko s drugim ovcama i kozama koje su pripadale Štoši, nećakinji spomenutog Martina Tolje.¹⁷ Radi se zacijelo o blagu i pašnjacima na onih 1/8 Lavdare, koji su kako je istaknuto, pripadali nekim otočanima.

Izvršitelji oporuke Lukrecije Cedolini iznajmljuju 1593. Tomi Civaleli V. i M. Lavdaru s punim stadom od 200 ovaca i koza sa svim приходima na vrijeme od 25 god. uz najamninu od 210 malenih lira uz uvjet, da ne smiju sjeći drva u šumi na tim otocima ("*nonpossa tagliare, Legne nelli Boschi d' essi Scogli*") i da poslije navršenih 25 godina imaju vlasniku povratiti puno stado od 200 glava sitnog zuba.¹⁸

Unajmitelji su smjeli Lavdaru katkad, kako se vidi u sljedećem slučaju, uz suglasnost vlasnika ustupiti nekom trećem. Npr. spomenuti Tome Civaleli je nakon 9 godina (1602.) obje Lavdare s blagom iznajmio svom djeveru Franji Rosa uz iste uvjete

¹⁵ Kućni arhiv ob. Petricioli, fasc. 35, str. 1. i 2.

¹⁶ Ibidem, 15.

¹⁷ Ibidem, 20.

¹⁸ Ibidem, 21.

uz koje je on bio unajmio, a kad je Rosa umro, njegov sin Zane oba otoka s 200 glava blaga ustupa Šimunu Cedolini do isteka roka od 25 godina sa svim obvezama.¹⁹ Sve je provedeno pred zadarskim bilježnikom uz privolu i nazočnost izvršitelja Lukrecijine oporuke, opatice samostana sv. Marije i dvojice zadarskih plemića.

Ive Sedmičević sin pok. Nike i Stošije Toljić iz Žmana g. 1622. prodaje Petru Cedolini polovicu svih svojih pašnjaka na južnom dijelu Lavdare za 81 malenu liru.²⁰

Jedan od najbogatijih hrvatskih ribara svih vremena bio je Gverin Gverini, koji je polovinom 17. st. imao u saljskom portu 10 kuća, u Piškri na Kornatima 5, te posjede u svim saljskim i kornatskim predjelima (FILIP, 1976.). Prvi put se javlja kao posjednik dijela Lavdare 1632., kad mu je Mateša Vodopija pok. Luke iz Sali na Lavdari prodao 25 ovaca i koza s pašnjacima, koje je držao u najmu Petar Ljubavac iz Zadra. Pašnjaci graniče s pašnjacima Petra Cedolinija starim granicama i to počevši od Velog Vrha, a što je označeno od starine s dva križa na uzvišini Velog Vrha i na njegovom podnožju, zatim granica ide od garbina prema buri i ravno prema južnom rtu otoka.²¹ Kad god je riječ o polovici otoka Lavdare, granica je išla s "gornjeg" mora preko Velog Vrha uz zmošnji ugaio Ograde, pa na more po srijedi između Velog Boka i Pod kuću. Takva granica je zabilježena i na priloženoj katastarskom planu iz g. 1824.²²

Posjednik Gverini i nadalje prodire na Lavdaru. Ive Sedmičević pok. Nikole iz Žmana, baštinik svoje majke Stošije, 13. listopada 1642. prisutnom Gverinu Gveriniju pok. Ilarija prodaje lavdarsku oranicu od oko 7 gonjala, koja je kako se navodi, nekoć bila pod lozom i ograđena je suhozidom ("*et circumdata di Massiera*"), a leži između pašnjaka koji su nekoć pripadali Sedmičeviću, a sada Gveriniju s jedne strane, i pašnjaka Petra Cedolinija s druge.²³

Gverin Gverini je u kratko vrijeme od nepunih sedam mjeseci spomenute oranice obradio i zasadio jer se kasnije navodi da mu je blago pastira Ante Karina iz Žmana oštetilo vinograd i 127 mladih maslina. Karin je na Gverinijevu tužbu 2. i 6. svibnja 1643. osuđen na nadoknadu štete svotom od 29 dukata.²⁴

Lavdara s 200 glava blaga bila je 1645. unajmljena Šimi Cedoliniju na 29 godina uz cijenu od 210 lira, bez obzira na pomor i na krađu stoke čime je stado bilo skoro uništeno, ali ga je Cedolini obnovio. Iza njegove smrti izvršitelji oporuke Lukrecije Cedolini iznajmili su Lavdaru njegovim sinovima Šimunu i Cedolinu Cedoliniju na sljedećih 29 godina uz cijenu od 210 malih lira godišnje.²⁵ Petar Cedolini i Petar Capić imali su 1647. u zajednici cijelo i potpuno stado sitnog zuba od 200 glava.²⁶

Gverin Gverini je umro 1653. i u inventaru imovine poslije smrti ubilježen je kao njegovo vlasništvo "Pašnjak na Lavdari koji se sastoji od polovice južne strane otoka za 40 glava blaga i 4 gonjala vinograda na vlastitom fondu i mlade masline koje je zasadio na svoj račun".²⁷

¹⁹ Ibidem, 25.

²⁰ Ibidem, 29.

²¹ Kućni arhiv ob. Petricioli, sv. 35, str. 34, 59.

²² DAZ, Katastarske mape, br. 578.

²³ Kućni arhiv ob. Petricioli, sv. 35, str. 34, 59.

²⁴ Ibidem, 59.

²⁵ Ibidem, 35.

²⁶ Ibidem.

²⁷ Ibidem.

O. Lavdara je 1668. bila unajmljena Franji Bortolačiću (Bortolazzi) i Viduli Cedolini i to prvome tri četvrtine, a njoj četvrtina otoka na 29 godina uz cijenu od 210 lira. Uslijed Kandijskog rata (1645.-1669.) i njegovih teških posljedica broj stoke na Lavdari smanjio se 1669. na 70 glava, a iza rata 1673. na tek 22 glave.²⁸ Uskoro su nastale razmirice između izvršitelja oporuke p. Lucrecije Cedolini, baštinika Cedolini i baštinika Gverini, radi granica pašnjaka na Lavdari, te im je 6. travnja 1675. naređeno da se u roku od 3 dana imaju sastati na Lavdari i ispravama, neposredno na terenu, utanačiti granice.²⁹ Baštinike pok. Gverina Gverinija u raznim sporovima zastupao je sin Giovanni, a ponekad i njegova udovica Laura.

Sto dvadeset godina iza smrti Lucrecije Cedolini tj. 1675. sastavljen je popis svih njezinih dobara. Na prvom mjestu je M. Lavdara i 7/8 V. Lavdare s 200 glava blaga sitnog zuba iznajmljenih Petru Cedoliniju koji je bio vlasnik osme osmine u zajednici s Gverinom Gverinijem. Osim obiju Lavdara u popisu kao vlasništvo pok. Lucrecije nalaze se: zemlje u Kukljici, u Maurcima i Miljašiću kao i 6 kuća u Zadru. Sve isprave i novac od najma redovito se i nadalje čuvaju u posebnoj blagajni s tri ključa u samostanu sv. Marije u Zadru, a čim se od najma sakupi 200 dukata još uvijek se daje kao miraz najsiromašnijoj plemićkoj djevojci za udaju.³⁰

Godine 1695. djelomično prestaje vlasništvo baštinika Gverina Gverinija u Salima i na Lavdari, a njihovu ulogu postupno preuzimaju veleposjednik Valentin Petricioli i njegovi baštinici. Valentin se sreće prvi put u Salima 1669. gdje je postupno postao vlasnik svih Gverinijevih kuća u saljskoj luci zvanj "Blud", a imao je i tri trate za lov srdela, 3 leuta, 4 gajete i kuću u Piškri.³¹

Nasljednici pok. Gverina Gverinija bili su udovica Laura, sin Zane, kćer Viena udata za Franju Kalifija i kćer Katarina, kasnije udana za Horacija Lantanu. Iza Katarinine smrti suprug Horacio kao baštinik svih njezinih dobara 29. studenoga 1695. daje svojim nećacima Jakovu i Mariju Kalifiju, sinovima Viene, polovicu svih dobara naslijeđenih od Gverinijevih baštinika. Ta dobra, koja su već bila unajmljena Valentinu Petricioliju, sastojala su se od 2/3 sveg imanja Gverina Gverinija (južna polovica o. Lavdare, te velika kuća, kaštel i vrt u Salima, kuća u Piškri itd.). Jakov i Mario će prema oporuci Katarine doživotno davati Horaciju 192 lire, a u kapeli sv. Mikule u Salima će se svakog dana izgovarati misa.³²

Braća Jakov i Mario Kalifi su nakon jedva pet dana tj. 4. prosinca 1695. za 6000 srebrenih dukata prodali Valentinu Petricioliju najprije 1/3 dobara Gverini koju su dobili od Horacija, a zatim i drugu trećinu istoga imanja koje su naslijedili od svoje majke Viene rođ. Gverini, za 1200 srebrnih dukata. Pošto je u međuvremenu umro Valentin, tu svotu je od njegove ostavštine imala isplatiti njegova udova Izabeta.³³

Poslije smrti Zuane, sina pok. Gverina Gverinija, njegovi sinovi su i nadalje ostali vlasnicima treće trećine južne polovice Lavdare,³⁴ a njegovi unuci sve do 1758. kad su ga dali u vječni nivel obitelji Petricioli. U razdoblju 1695.-1757. u spisima se ne

²⁸ Ibidem

²⁹ Ibidem, sv. 35, str. 47.

³⁰ Ibidem.

³¹ Ibidem.

³² Ibidem.

³³ Ibidem.

³⁴ Ibidem.

spominje nitko iz obitelji Petricioli, već se javlja spomenuti Franjo Bortolačić, unajmitelj SZ polovice Lavdare koji je 1717. iznajmio svoje pašnjaka Šimi Šešelji na 4, a 1721. na još 4 godine. Budući da nije redovito plaćao najamninu, izvršitelji Lukrecijine oporuke su ga na nalog zadarskog kneza na to primorali.³⁵ Isti F. Bortolačić izjavljuje 1752. pred javnim bilježnikom da su on i brat Šimun pašnjak polovice Lavdare s 200 glava sitnog blaga, te Puntu Kučićin i Strihinu Grbu kod Sali na 15 godina iznajmili Tomi Šešelji iz Zaglava za 320 lira, te po 2 debela kozlića o Božiću i Uskrsu godišnje. Od 320 lira najamnine 200 je išlo izvršiteljima Lukrecijine oporuke, a ostalih 120 i 4 kozlića godišnje unajmitelju Bortolačiću.³⁶

Poslije 61. godine ponovno se u ispravama javlja obitelj Petricioli, i to Anđelo (Anzulo), sin pok. Valentina. Bio je poduzetan i uporan jer je kroz osam godina prije smrti 1765., nastojao Lavdaru maksimalno iskoristiti. Uz velike troškove iskrčio je dio Ograde tzv. Zmorašnju ogradu i s tri strane okružio je dvostrukim suhozidovima Dugače, uz namjeru da dovede i "velo živo" tj. volove i krave, uz postojeće ovce i koze. Uspio je postati vlasnik "po' Lavdare i afitual od druge polovice". Odlučio je naime da na Lavdari uredi jednu novu Ogradu na pašnjaku kojeg su 2/3 bile njegove, a 1/3 Julija Gverinija. Stoga su se 5. veljače 1757. pred javnim bilježnikom u sudskoj kancelariji u Zadru sastali zastupnik Anđela Petriciolija i Julije Gverini, koji je ustupio Anđelu potrebnu količinu pašnjaka za oblikovanje Ograde i to SZ od druge Anđelove Ograde tj. Vele Ograde, za jednaku površinu pašnjaka prikladnu za krčenje na bilo kom djelu Anđelova pašnjaka.³⁷

Anđelovi sinovi Valentin III., Marko i Zane su odmah uz pomoć plaćenih težaka započeli krčenje i oblikovanje nove Ograde, ali su već njihovi pastiri pravili štetu u tom njihovom poslu (možda oštećivati mlade loze i masline). Htjeli su, naime, spriječiti ostvarenje tog plana. To se može zaključiti iz činjenice da su bez obzira na četiri procjene i dalje ometali započeti posao. Da spriječi sukobe i da svojoj djeci osigura miran život i rad odlučio je unajmiti cijelu zmorašnju polovicu otoka uz iste uvjete uz koje je unajmljena Tomi i Boži Šešelji,³⁸ u čemu je uspio.

Izvršitelji oporuke pok. Lukrecije Cedolini 27. lipnja 1758. su Anzulu Petricioliju iznajmili na 10 godina M. Lavdaru i pašnjake V. Lavdare s 200 glava blaga sitnog zuba uz iste uvjete pod kojima je Bortolazzi unajmio Tomi i Boži Šešelji iz Zaglava (tj. da im godišnje plaća svotu od 300 lira, da se broj ovaca koje će primiti od prethodnih pastira Tome i Bože Šešelja ne smije smanjiti, da unajmitelj Anđelo na tim pašnjacima neće napraviti nikakvu poboljšicu niti tražiti smanjenje najamnine ukoliko bi mu blago bilo na koji način stradalo i da će izvršitelji oporuke braniti unajmitelja i snositi sve sudske troškove prilikom eventualne obrane pašnjaka i stada.³⁹

Iste godine je spomenuti Julije Gverini svoju trećinu južne polovice Lavdare dao u vječni zakup (live) istome Anđelu za 301 liru godišnje.⁴⁰ Tako je ovaj postao gospodar jedne, i unajmitelj druge polovice Lavdare, što i sam naglašava u skorašnjoj ispravi. Naime, Anđelo je svoje imanje pa i stočarstvo znatno unaprijedio tako da je npr. u Salima držao stoku "velog" zuba i to 2 vola, 6 krava i 4 teleta. Želeći i na Lavdaru uvesti

³⁵ Ibidem.

³⁶ Ibidem.

³⁷ Ibidem

³⁸ Ibidem

³⁹ Ibidem

⁴⁰ Ibidem

"velo živo" odlučio je spriječiti stanovnike Kukljice i svih sela otoka Pašmana da i dalje s Lavdare odvoze goromuš koji je preticao njegovom stadu od 200 ovaca i koza. Na njegov je poticaj zadarski knez Alberto Donato 1759. izdao strogu naredbu (glagoljicom) koja se čuva u kućnom arhivu obitelji Petricioli. Naredba glasi:

"Mi knez zadarski" Budući odlučil sinjor Anzulo Petricioli g(ospodi)n od po Lavdare Vele i aftual od druge polovice, deržati živo velo od jnegove pravi na istom skojlu ža korist od švojih dobar i budući potribno ža žitak rečenoga živoga velog da trava ne bude tikana ni ponešena ća od nikogar, ma da stoji na miru za rečeni žitak od blaga rečenoga i žato na jnegovu umijlenu instansu žapovidamo švin od onih šelov gdi bude ovi urden navišćen da nima nikor pod nijedan način ni žato ni ža nikogar drugoga pačati še u rečenu travu ni gultiti ju, ni žeti ju, ni nošiti ju ća, ma pustiti ju stati na oblast rečenoga šior Anzula Petricioli. Toliko hoće biti obsluženo pod penu dukat i.d. (=25) švakomu koi ne bude obslužiti ovu žapovid i biti će pročešan i ostale u vojli pravde u koji...Zadar na 4. maja 1759.

Ova naredba je proglašena pred crkvom sv. Pavla 20. svibnja u Kukljici, 27. svibnja u Ždrelecu, Banju i Dobropoljani i 28. svibnja u Nevidanima, Mrljanama, Pašmanu i Tkonu. Poslije proglašenja u svakom selu ispod naredbe potvrđeno je također glagoljicom kada i u kom mjestu je "mandat intiman" svemu selu, tako da se na istoj stranici nalazi 7 različitih glagolskih rukopisa. Vidi se da je izaslanik vlasti jedne nedjelje pošao u Kukljicu, a sljedeće na Duhove (27. V.) i na duhovski ponedjeljak obišao sva sela otoka Pašmana.⁴¹ Je li Petricioli uspio na Lavdaru dovesti i održati "živo velo" i dali su mještani navedenih sela poslušali gornji mandat, nije poznato.

Ova se naredba u kućnom arhivu Petricioli nalazi ne samo na hrvatskom (glagoljica), već i u prijevodu na talijanski jezik u kojem se mjesto glagoljskog "*za korist od švojih dobar*" stoji doslovce "*onda ritraer qvalche vantagio per la coltura, e miglior sistema delle sue erre*". Vidi se, da je prema Anđelovoj namjeri, "velo živo" trebalo davati veću količinu stajskog gnoja, koja mu je trebala za što učinkovitije korištenje poljoprivrednih kultura u Ogradi koju je povećao prema zapadu.

Spomenuta kneževa naredba pisana hrvatski glagoljicom nije osamljeni slučaj, jer je poznato, da su mletačke vlasti, a pogotovo zadarski knez, svoje proglase, naredbe i rješenja upravljena seoskim sucima i pojedincima na zadarskom kopnu i otocima pisali glagoljicom. Takva se još tri naređenja zadarskog kneza nalaze među 18 glagoljskih isprava u malom kućnom arhivu obitelji Petricioli.⁴²

Poslije smrti Anđela Petriciolija 1765., koji je prema dostupnim spisima na Lavdari bio aktivan samo 8 godina, njegovi sinovi baštinici su odmah sastavili popis svih njegovih kuća u Salima s procjenom svakog pojedinog objekta. U tom mjestu je tada imao 19 kuća, 7 magazina i 3 dvorišta, što je s kućom na Lavdari vrijedilo 67,000:18 lira. Sama lavdarska kuća je procijenjena na 5701:18 lira, tako da su u Salima samo tri najveće zgrade dvokatnice bile vrijednije.⁴³ Ovaj prvi spomen kuće na Lavdari pojavljuje se nekoliko desetljeća iza njezine izgradnje.

Anđelov sin Valentin III. je g. 1772. vjerojatno trebao obaviti neki građevinski posao u Salima pa je naredio da se s Lavdare dovezu cigle koje su valjda tamo preostale

⁴¹ Ibidem.

⁴² Ibidem.

⁴³ Kućni arhiv ob. Petricioli, sv. 31. Fascikil nosi naslov: "F. XXXXXV. Vari estimi delle case di ragion Petricioli in Sale ed altri".

iza nekog rada. U glagoljskoj matici umrlih u Salima nalazi se zabilježen ovaj nesretni slučaj:

*"1772 na 25. febrara
kada se utopi(še) tri duše ujenomu brodu
a to anton puližan od godišć 45
i gašpara žena šimuna puližana od go
dišć 30 i jeno dite muško matij sin
istoga antona od godišć 8 svi od
jenoga stana i utopiše se hodeći iz
lavdare krcati tikul u brodu šior vale
ntina petricioli daleko od mista mile
dvi i ne najde se tilo njenoga od ovih
a bihu in učineni sprovodi bog ih pomiluj"⁴⁴*

Izvršitelji oporuke Lukrecije Cedolini su u tri navrata 1758., 1768. i 1778. Anđelu odnosno njegovu sinu Marku i sinovcu Zani Domeniku produžili najam Lavdare na po 10 godina tj. sve do 1788., a zatim je došlo do žestokog spora pa se 1791.-1794. vodila parnica pred zadarskim sudom, s rješenjem u korist ostavštine pok. Lukrecije Cedolini. Međutim, Marko i Zan Domenico Petricioli su 9. listopada 1794. uputili priziv "Savjetu četrdesetorice" u Veneciji.⁴⁵ Izvršitelji Lukrecijine oporuke su pomoću "nepobitnih isprava" dokazivali kako joj prema oporuci iz 1555. pripada M. Lavdara i 7/8 V. Lavdare s 200 glava blaga sitnog zuba i kako to njoj preko izvršitelja oporuke pripada i na temelju "*continuata serie de tempi*" i traže da spomenuti Petricioli napuste sve što su zauzeli na onih 7/8 otoka.⁴⁶

Petricioli pak priznaju da SZ polovica otoka pripada ostavštini pok. Lukrecije ali 3/4 južne polovice nesumnjivo pripada njima. Što se pak tiče ostale 1/4 južne polovice (tj. 1/8 otoka) koja se nalazi na južnom kraju Lavdare, ona je bila vlasništvo nekih otočana, zatim Petra Cedolinija i Gverina Gverinija, a od 5. veljače 1757. pripada njima. Da dokažu kako su oni vlasnici južne polovice otoka, naglašavaju da je "ta polovica postala veoma vrijedna i važna radi mnogih nasada, podignutih zdanja i drugih poboljšica, koja je uz ogromne troškove obavila njihova obitelj, što je bilo potrebno učiniti da podrže i zajamče svoje sveto pravo koje je dosad bilo neupitno. (*"...meta` ridotta, preziosa ed importante per li molti impianti, erezione di Fabbriche, ed altri migioramenti esexuiti dalla loro Famihlia con grandiosi dispendij... necessitati tanto a sostener più, e garantire i loro secri diritti..."*).⁴⁷ Izvršitelji Lukrecijine oporuke to ne nijeću već nadodaju kako navedeni "*moglioramenti e Fabbriche*", ma koliki bili, ne mogu osporiti njihovo pravo.⁴⁸

Ne zna se kako je konačno završio ovaj spor kod "Consiglio di 40" u Veneciji, ali je vjerojatno da je riješen u korist Marka i Zan Domenika Petriciolija, jer se na katastarskom planu iz g. 1824., tj. 30 godina kasnije, nalazi preko južne polovice Lavdare napisano ime vlasnika "*Petricioli Gio. q. Giuseppe possidente Sale*",⁴⁹ nećaka Zan Domenika, tada načelnika saljske općine, dok je ostala polovice pripadala Javnoj

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ Ibidem.

dobrotvornosti. Time je prestalo i vlasništvo pok. Lukrecije Cedolini koje je trajalo 270 godina iza njezine smrti.

Zovanin Petricioli, koji je vjenčao Anu Sifert iz Rijeke, umro je 1850. u 56. godini života. Udova Ana iste se godine preudala za udovca Ivana Fortisa iz Trogira, ali i ona je nakon 2 godine (1852.) umrla u Salima "*di se je skonsumala od febre*".⁵⁰ Njihov sin Ivan vjenčao je g. 1855. Karolinu Dezorzi iz Zadra kojoj je muž između ostaloga dao u vlasništvo Lavdaru sa svim posjedima na njoj. Međutim, Karolina je na nagovor svog skrbnika Lovrića g. 1872. prodala otok. Kupili su ga dotadašnji pastiri braća Ante i Meme Dominis iz Sali za 2200 forinta. Budući da nisu imali dovoljno novca, dio je kupio Ante Cvitanović iz Velog Iža pa su međusobno podijelili otok. Zmorašnja polovica pašnjaka i tamošnji dio obrađenih površina pripali su Cvitanoviću, a južna s pripadajućim obrađenim površinama i M. Lavdara, braći Dominis. Donji dio kuće i štale pripali su Cvitanoviću, a gornji braći Dominis. Karolina im je prodala Lavdaru uz uvjet da joj i nadalje imaju dok bude živa davati najamninu kao i do tada. Ona je umrla 1903. i tek tada je prestala obveza davanja najamnine. Njezin muž Ivan Fortis je u međuvremenu najprije bio kotarski načelnik u Zadru, zatim u Gospiću, a kao umirovljenik živio je u Gorici kod Trsta.⁵¹ Premda su Ivan Fortis otac i sin kao i njihove supruge bili vlasnici bivšeg Petriciolijeva imanja u Salima samo 20 godina, zanimljivo je da se još uvijek veliki vrt (danas obitelji Piasevoli) u Salima naziva "Fortišov vrtal", ispred njega "Fortišov dvor" i "Fortišov mul", a obala ispred "Pod Fortiša".

Cvitanović su svoju polovicu Lavdare međusobno podijelili na četiri dijela i neko vrijeme tj. do 1927. stanovali u kući na tom otoku, napasali stoku i obrađivali zemlju, ali pojedincima nije odgovaralo da tamo provode teški i osamljeni život jer su sa svoje četvrtine (tj. osmine otoka) imali neznatne prihode. Stoga je Ive Cvitanović zvani Noštro mo svoj dio prodao Ivanu Dominisu pok. Ive, a Mihalja Cvitanović pok. Petra, Petru Dominisu pok. Nikole. Jerolim Cvitanović je svoj dio iznajmio braći Anti i Josi Dominis pok. Mate, koji su po *Zakonu o agrarnoj reformi* taj dio dobili u vlasništvo. Cvitanović pok. Mate je svoju četvrtinu dao Ivi Škorliću iz V. Iža u zamjenu za dvije ograde u V. Ižu. Međutim, Škorlić je taj dio Lavdare pripustio Šimi Grandovu iz Sali i Šimi Kalcini iz Žmana za svotu novaca za koju su mu jamčili na *Gospodarskoj banci*. Na taj način je iza Drugog svjetskog rata cijeli o. Lavdara pripao raznim obiteljima Dominis, Šimi Grandovu iz Sali i Šimi Kalcini iz Žmana.⁵² Iza toga su slijedile još neke neznatne izmjene tako da su danas (1984. op. ur.) vlasnici Vele Lavdare:

Dominis, Ivan pok. Ive	Dominis, Josip pok. Mate
Dominis, Petar pok. Nikole	Dominis, Slavko pok. Ante
Dominis, Lovre pok. Dinka	Milić, Petar pok. Marka (zet Grandova)
Dominis, Petar pok. Dinka	Kalcina, Jugoslav pok. Ive
Dominis, Petar pok. Paška	

Također i Petar Milić je iz Sali. Svi navedeni imaju svoj dio kuće, obrađenih površina i pašnjaka. Posljednjih se godina života na hrvatskim otocima potpuno izmijenio, pa su mlađi članovi navedenih porodica prešli na lakši način života. Veći dio ih se školovao, neki su preselili u gradove, napuštajući stoljetni način stočarskog i poljodjelskog života na Lavdari, pa je skoro sasvim napuštena. Međutim, većina vlasnika,

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ Ibidem.

⁵² Š. Grandov, Otok Lavdara, rukopis, 8, 9.

našavši se u sasvim drukčijoj dinamici života, stala se vraćati svojoj Lavdari i njezinoj tišini. Neki su već na česticama nedaleko od mora podigli male kuće za odmor i tako pomalo počinje novi, drukčiji način vrednovanja otoka.

Kuća i njezini stanari

Nesporodno s južne strane Vele ograde i JI od Vrtla, a 170 m od mora, diže se neobično velika zgrada s "avlijom" i štalama, koju vlasnici nazivaju Kuća, dok se na svim Kornatskim otocima pastirske nastambe nazivaju kućice.

Čitav kompleks kuće s dvorištem i štalama je velik, prostran i graditeljski zanimljiv, a slične se jedva nalazi i u većim naseljima hrvatskih otoka. Stambena zgrada, koja leži u smijeru SI i JZ, duga je 17,20 m, široka 5,60 m, a visoka do krova 6,30 m. Na katu ima 8 velikih prozora, a u prizemlju prema dvorištu radi sigurnosti, tek 2. Prozorski pragovi imaju na svojim rubovima udubine od oko 3 cm, u koje su se "inkasirale" škure. Pred kućom se nalazi prostrano dvorište ili avlija 21 m · 17,20 m. Postrance su u dvorištu dvije velike štale duge po 17,50 m, a široke 4,60 m. Na svakoj su po srijedi velika polukružna vrata (visoka 1,90 m, široka 1,75 m) s tri kvadratna prozora sa strane. Vrata i svi prozori imaju na uglovima pragova udubine za inkasiranje vrata i škura. Dvorište je "pokogulano" kamenjem postavljenim na nož u 36 pravilnih kvadrata, a sredina ponešto uzdignuta. Dvorište je opasano zidom visokim oko 5 m. Vlasnici imenom "avlija" ne nazivaju dvorište nego torove.

Dvorišna vrata su upravo monumentalna. Slična su vratima dvorca Fanfonja u Zverincu i vratima vrta Gverini-Fortis, danas Piasevoli, u Salima. Da se vidi kolika je ta sličnost, evo i njihovih dimenzija:

Tab. 2. Osnovna metrička obilježja ulaznih vrata

Tab. 2 Basic metric characteristics of the entrance doors

vrata na	visina vratiju (m)	širina (m)	broj kamena u pragovima	broj kamena u lukovima
Lavdari	3,80	1,92	37	15
Zverinac	3,30	1,85	29	11
Sali	3,64	1,93	20	11

Svih 14 prozora na kući i štalama, kao i vrata na štalama, sazidani su od bijelog doveženog kamena, dok su velika dvorišna vrata kao i stambena zgrada s dvorištem i stajama podignuti od lavdarskog kamena lomljenog možda na položaju istočnog Vrtla, gdje se nalazi najbliža omanja "kava". Lavdarska kuća s dvorištem i torovima bila je veoma vrijedna što je vidljivo iz prikazane procjene 1765.⁵³ To je ujedno jedina arhivska potvrda o spomenutoj kući.

Lavdara nije nikad bila stalno naseljena, ali nije ostala ni bez povremenih stanovnika, koji su poslije gradnje kuće stanovali u njoj. To su bili pastiri i zemljoradnici, koji su od vlasnika ili zakupnika na određeni broj godina i određenu svotu, unajmljivali pašnjake s 200 glava blaga, oranice, vinograde itd. Oni su bili iz Luke, Žmana, Zaglava i

⁵³ Kućni arhiv ob. Petricioli, sv. 31.

Sali, a otkako su 1872. plemena Dominis iz Sali i Cvitanović iz V. Iža postali vlasnici otoka, bilo je više osoba koje su boravile u kući. Te obitelji imale su stalno boravište u Salima, odnosno V. Ižu (i sastojale se od mnogo članova, a na Lavdari je redovito boravila najmanje po jedna osoba od svake obitelji; osobe su se izmjenjivale). Do polovice 20. st. je u kući redovito stanovalo najmanje 6 osoba radi stada i manjih poljskih poslova, a kad su se obavljali veći poslovi boravilo ih je i više. Kuća je razdijeljena tako da je na katu bilo 6 soba s 2 hodnika i 2 stubišta, a u prizemlju 5 kuhinja s dva hodnika i jednom kuhinjom u dvorištu. Na katu je bilo 6 kreveta i 6 zipki, jer su veći dio godine s majkama boravila i mala djeca. U kuhinjama je bilo 6 ognjišta s "trepijama" (tronogama), komoštarama i najpotrebnijim, a u dvorištu 3 cisterne, i četvrta u kući, sve iz 20. stoljeća.

Kuća je do danas više manje sačuvala svoj prvobitni izgled, ali ipak su "gušternice" (cisterne), dimnjaci, nova vrata na kući, razne nadogradnje i novije propadanje, nagrdili ovaj vrijedan i zanimljiv arhitektonski i etnološki objekat.

Stanari kuće, uglavnom djevojke, žene i sitna djeca, živjeli su svojim posebnim životom. Veći dio godine nisu imale brodice na otoku, niti su se bavile ribolovom osim kad bi došli njihovi. U slučaju nagle bolesti ili neke druge potrebe, svojima u Salima davale su znak, po danu dimom, a po noći vatrom, uvijek s istog mjesta s gomile nedaleko od zapadnog ugla kuće. Premda su Lavdaraške živjele na samotnom otoku, ipak su provodile lijep i zabavan život uz pjesme i šale, a imale su i dovoljno vremena za čitanje, srazmjerno više nego u mnogim naseljima. Bar nekoliko puta tjedno posjetili bi ih njihovi, donoseći im najpotrebnije, a više puta osobito nedjeljom k njima bi se zavezle grupice mladih iz Sali, a one bi ih častile svježim sirom i pujanom, a i mladom janjetinom. Svakidašnji život im je zadnjih desetljeća u listopadu bio donekle poremećen, jer su se tobože čuli neki čudni zvukovi koje nisu uspjeli razjasniti. Jedni su tumačili da se radilo o kućnom duhu (koji da neposredno pred mrtvi dan zapomaže!), a drugi, što je vjerojatno, da taj zvuk možda nastaje uslijed strujanja zraka u nekoj skrivenoj pukotini ili šupljini.

Obitelji lavdarskih vlasnika zadnjih godina su iseljavanjem prorijeđene, nestalo je mlade radne snage, pa je na Lavdari ubrzo nestalo loze, pod nekim maslinama raste kupina, ovaca je sve manje, te su zadnje Lavdarke, Anica, Krstina i Vera Dominis 1966. konačno sasvim napustile kuću. Osamdesetih godina 20. st. još se u sasvim zapuštenoj kući moglo vidjeti nešto starog pokućstva, kuhinjskog posuđa i po neki ostatak prošlosti. Štale su prazne, a u dvorištu pred cisternom stari sići za napajanje 5-6 magaraca koje su vlasnici, kad im u Salima nisu trebali, držali na Lavdari. Tako je prestao tisućljetni život pastira, težaka i kamenara, koji se nikad više neće u istom smislu obnoviti.

Premda je danas u ruševnom stanju lavdarska kuća s dvorištem i torovima još uvijek je vrijedan kulturno-povijesni spomenik domaće ambijentalnog graditeljstva koji je registriran i pod zaštitom države te je nužno spriječiti njegovo daljnje propadanje. Teško je reći kad je kuća podignuta, ali se iznose dostupni podaci koji bi mogli poslužiti kod datacije. Gledajući izvana, dvorišna vrata na najdonjem kamenu lijevog praga, imaju urezanu godinu 1705. a povrh nje velika slova G M i G, ali se na prvi pogled vidi da su urezana kad je kamen već bio dobio svoju patinu, tj. podosta nakon postavljanja vrata. Brojevi i slova kao da su davno urezani. Arhitektonska obilježja upućuju da su kuća i dvorišna vrata podignuti približno u isto vrijeme kada i kuće u saljskom Portu: Frančeškinova, Crkvena-Fortis, Karijanove odnosno Kajeranove, vrata Fortiševa Vrtla i crkvice sv. Mikule. Za dataciju tih zdanja mogu poslužiti dvije urezane godine na njima. Nad zazidanim malim vratima crkvice sv. Mikule gledajući iz dvorišta Frančeškini, vidi se natpis u kojem stoji da je crkvicu 1583. podigao Hilario Gverini, a na pročelju kuće

Frančeškini urezana je godina 1641. U tom razdoblju su otac i sin Hilario i Gverin Gverini razvili u Salima veliku građevinsku djelatnost i podigli spomenute zgrade, ali baš za to razdoblje ima veoma malo arhivskih podataka o Lavdari. Najvjerojatnije da su imućni Hilario i njegov sin Gverin, istančana ukusa i smisla za slične pothvate, graditelji ovog vrijednog kompleksa. Međutim, otac Hilario (umro 1638.) koji je ekonomski držao u rukama veliki dio saljskog ratarstva i stočarstva, a pogotovo ribarstva, na Lavdari nije imao ništa, a njegov sin Gverin se tek 1632. javlja kao kupac pašnjaka južne polovice otoka. Deset godina kasnije (1642.) kupuje 7 gonjala (= 16,590 m²) oranica ograđenih suhozidom, a to je otprilike polovica površine današnje Vele ograde, koja je tada bila jedina obradiva površina na otoku. Odmah je stao krčiti i saditi pa je već sljedeće 1643. godine na toj zemlji imao novi vinograd i 127 stabala maslina.

Zanimljivo je da je Gverin oranice kupio tek godinu dana nakon što je podigao kuću Frančeškini. Možda se upravo tada kad je već završio podizanje velikih zgrada u Salima odlučio, da uz svoje novo poljodjelsko dobro na Lavdari podigne zgradu u stilu onih u Salima, ali to nije uspio ostvariti za života što se zaključuje po *Inventaru* sveg njegova imanja iz g. 1653. iza njegove smrti (1648.) u kome je na 60 stranica pobilježena svaka sitnica, pa tako i sve njegove kuće u saljskom Portu (12 kuća), saljskom selu (13), u Piškeri (5) i u Zadru (6), a o kući na Lavdari ni spomena. Međutim u istom *Inventaru* 1653. uz kuću (danas crkvenu), kaštel i crkvicu u Salima spominje se i Vrtal ("horto"), kojeg su vrata sasvim slična onima na Lavdari i podignuta po prilici u isto vrijeme. Možda je Gverin za kuću sve pripremio, a njegov naum su iza njegove smrti oživotvorili udova Paula i sin Zane ili zetovi Kalifi i Lantana, ukoliko ju nije podigao on, a priboravili ju uvrstiti u inventar.

Anđelo i Valentin pok. Valentina Petriciolija su g. 1695. postali vlasnici 2/3 južne polovice otoka, a treća trećina je osala u vlasništvu Mikule i Gverina sinova pok. Zuane Gverina i njihovih baštinka sve do g. 1758. kad su taj dio dali u vječni livel Anđelu Petricioliju. Mikula Gverini i Gverin Gverini su kao vlasnici i nadalje posjećivali Lavdaru pa su na dvorišna vrata mogli urezati godinu i svoje inicijale "1705 G M i G" svjesni da su kuću s dvorištem podigli njihovi preci, a i oni su vjerovali tada bili vlasnici i 1/3 kuće, ukoliko se treće slovo može pročitati kao G.

Na Lavdari su neke građevinske poslove obavili i Petriciolijevi, jer Marko i Domenik P. 1793., u parnici s izvršiocima oporuke Lukrecije Cedolini, naglašavaju da su oni južnu polovicu otoka učinili vrijednijom radi mnogih nasada i podignutih zdanja "*erezioni di fabbriche*" koje je njihova porodica uz velike troškove "*con grandiosi dispendij*" učinila, a i protivna strana im je priznala te troškove.

Prvi spomen kuće na Lavdari je iz 1765., po smrti Anđela, a 7 godina kasnije (1772.) je Valentin Petricioli s Lavdare dao prevesti brod "krcat tikul" koje su mu valjda tamo preostale iza nekog obavljenog posla. On ili netko od njegovih su vjerojatno u dvorištu podigli torove, koji nisu inkasirani u dvorišni zid, već samo po koji kamen, te se na prvi pogled vidi da su sagrađeni kasnije. Ovi podaci mogu bar donekle poslužiti za dataciju izgradnje lavdarskog kompleksa, ali na temelju njih se ne može u potpunosti sigurno zaključivati.

Dugača

U produženju udoline Velog Boka u pravcu JI, proteže se na oko 30-35 m nadmorske visine omanja visoravan s koje egzogenim procesima nije odnešena zemlja,

već se zadržala u dužini od oko 500 m i širini oko 200 m. Ta jedina plodna zemlja na otoku leži na JZ podnožju Velog Vrhâ i Južnog Malog Vrhâ. Ovaj kompleks zemljišta omeđen je s dva velika usporedna suhozida međusobno udaljena 6 m, a sastoji se od nepravilnog četverokuta opsega 350 m + 280 m + 180 m + 170 m, kojemu je s JI strane pridodana površina u obliku trokuta sa stranicama 170 m + 145 m + 120 m. Četverokut se dijeli u dva dijela: Zmorašnju ogradu i Velu ogradu, a trokut se naziva Vrtal. Dva spomenuta suhozida protežu se oko obih Ograda i Vrtla u dužini od 1075 m, a prostor između zidova zove se Dugača. Svi su zidovi široki najmanje 1 m. Međutim, Dugača se od Vrtla u pravcu JI produžuje za još 180 m, a iza toga prema JZ daljnjih 150 m. Ovaj produžetak dvaju usporednih suhozidova od 330 m, među kojima je prostor širok 12 m tj. dvostruko od spomenute Dugače, ne zaštićuje nikakve obrađene površine već se jednostavno proteže preko pašnjaka i reklo bi se bez ikakve svrhe.

Navedeno se vidi na katastarskom planu iz 1824.-1830. Posred većeg dijela Dugače oko Ogradâ i Vrtla vidi se i treći zid koji ide usporedno s ona druga dva,⁵⁴ a tog srednjeg zida danas nema. Očito je uklonjen poslije 1824., kad se htjelo obraditi i zasaditi te uske površine, pa su ga izbacili izvan Dugače. Tako su nastale tri velike gomile od kojih se ona kod ulaza u Ograde sa sjevera zove Pudarica.

Andelo Petricioli je (1757.) kako je rečeno, oblikovao Zmorašnju Ogradu i valjda ju opkolio trostrukim zidom. Možda je on ili netko od njegovih podigao dvostruke suhozidove oko Vele Ograde i Vrtla. Odakle toliko materijala za podizanje suhozidova? U svrhu maksimalnog iskorištenja ovih površina, u ogradama i Vrtlu nisu zidani poprečni suhozidovi "tremezali", kojih ima gusto iskrižanih na svim iskrčenim površinama hrvatskih otoka. Ovdje je sav kamen prebačen u vanjske ogradne zidove pa je dobivena velika obrađena površina zasađena lozom, maslinom i voćkama bez ikakvih pregrada, što se vidi i na suvremenom planu. Od suvišnog kamenja nisu napravili samo jedan zid što bi bilo prirodnije, nego dva odnosno tri, jer je trebalo stvoriti uski i dugi međuprostor zvan Dugača. Čemu je ona imala poslužiti?

Kod Saljana postoji uvjerenje, da je Dugača napravljena da gospodar za vrijeme poljskih radova može nesmetano prolaziti jašući na konju i preko zida nadzirati radnike na radu. Štoviše, da je tu sa svojim prijateljima upriličivao konjičke trke, te im je Dugača služila kao hipodrom, a onako visoka ulazna dvorišna vrata pred kućom podignuta su da može slobodno prolaziti čovjek na konju.⁵⁵ U ovoj saljskoj tradiciji može biti i nešto istine, ali treba naglasiti da razmjerno visoka dvorišna vrata na Lavari ipak nisu podignuta radi slobodnog prolaza konjanika.

Već je izneseno da se visoka monumentalna vrata slična lavdarskima nalaze također i na Fanfonjinom dvorcu u Zverincu, kao i na Vrtlu Petricioli-Fortis danas Piasevoli u Salima do kojeg se na kratkoj relaciji s obale treba uspeti uz 30 stepenica uglavnom visokih. Nikako ne stoji da su i vrata u Salima onako visoka zato da može proći "čovik na konju"? Također, u preko 20 spisa u kojima se između 1536. i 1758. donosi broj i vrsta lavdarskog blaga, konji se ne spominju.⁵⁶ Gverin Gverini je istina 1653., osim 15 volova i krava, 7 telića, 8 svinja, 490 ovaca i koza, u Salima imao i jednog konja crvene dlake,⁵⁷ ali kad je Valentin Petricioli kupio veći dio njegova imanja među stokom

⁵⁴ DAZ, Katastarske mape, br 578. Općina Sali iz 1824.-1830.

⁵⁵ Š. Grandov, *Otok Lavdara*, u rukopisu, 2, 5.

⁵⁶ Kućni arhiv ob. Petricioli, sv. 35, str. 2, 18, 22, 23, 35, 41, 46, 100.

⁵⁷ DAZ, Zadarski knez A. A. Marcello (1653-1655.), sv. I., 31.

nije bilo ni jednog konja, niti ga se 1695. spominje u inventaru njegovog imanja.⁵⁸ Da su graditelji pri formiranju Dugače imali pred očima budući hipodrom bili bi njezine uglove kao i na svim trkalištima zaoblili, međutim se na planu iz 1824. i na terenu vidi, da je zapadni ugao oštar, a sjeverni još oštriji.

Treba istaknuti da Dugača oko Ograde i Vrtla u dužini od 1075 m sa svojim produžetkom koji se 330 m pruža preko čistog kamenjara, završava tek desetak metara pred Velom jamom koja je nedavno otkrivena, pa se u tome krije razlog njene gradnje. Dugača je sasvim sigurno služila za bježanje pred gusarima do tog skloništa.

Gusarski pohodi i obrana

Pastiri osamljenih i pustih otoka kao što su Kornat, Žut i Lavdara morali su se stoljećima boriti ne samo sa siromaštvom, kamenjarom i unajmiteljima, već i s kradljivcima i gusarima. Pljačkali su ih, posebice za vrijeme ratnih sukoba, s mletačkih, turskih, francuskih i drugih brodova, a koji put i sa susjednih otoka i kopna. U slučaju s o. Žuta prve godine Ciparskog rata (1570.-1573.) neki kradljivci iz Tkona na Žutu su otuđili veći broj stoke i raznih vrijednih predmeta, a sljedeće dvije godine nepoznati počinitelji su s istog otoka oduzeli najprije 700, a iza toga i ostalih 500 glava blaga, tako da je otok sasvim opustio, ostao je bez stoke i bez pastira.⁵⁹

Nije poznat nijedan slučaj pljačke na Lavdari u to vrijeme, ali se može pretpostaviti da je i toga bilo jer nisu bezrazložno, uz gradnju kuće i torova provedene sve mjere za obranu ljudi i stoke, kao da je u tome postojalo grubo iskustvo. Možda su lavdarski pastiri bili pljačkani u doba Kandijskog rata (1645.-1669.) i neposredno iza njega jer je uobičajeni broj od 200 glava blaga 1669. pao na 70, a 1673. na tek 22.⁶⁰

Za francuske vladavine (1806.-1814.), englesko i rusko brodovlje blokiralo je opskrbu Zadra morem pa je gotovo sav tranzit bio paraliziran što je pogodovalo gusarenju. Jedan glagoljaš iz Sali zabilježio je: "*Kad je doša francuz u dalmaciju, digli su se kursari po dalmaciji, ni se smilo ni u grad ni iz grada*" (MILČETIĆ, 1911.). Jer i sama tijela francuske vlasti bavila su se gusarenjem. Znan Domenico Petricioli se baš u to vrijeme tuži francuskim vlastima u Zadru da su se njihovi finansi, dok su među zadarskim

⁵⁸ Kućni arhiv ob. Petricioli, sv. 8, 67.

⁵⁹ A. R. Filipi, *Otok Žut*, rukopis.

⁶⁰ Kućni arhiv ob. Petricioli sv. 35, str. 47. - U neposrednoj blizini Lavdare odigralo se više slučajeva pljačke, ubojstva i odvoženja ljudi u ropstvo. 20. lipnja. 1659. usidrilo se 7 turskih fusta negdje u blizini i odvelo iz Sali 20 osoba u roblje. (STRGAČIĆ, 1954.), a 1667. Turci su obavili dva napada na Dugi otok. 10. travnja su pohodili Luku, pljačkali i sobom odveli nekoliko osoba. (STRGAČIĆ, 1954.). U saljskim glag. maticama stoji: "*Bi ubijen Jivan Troskot od Turak 1667. na 28. setembra. Bi ubijen Brnić Pavlov od Turak i bi s njim žena ubijena od jistih Turak. I bihu pokopani u crkvi s. Marije na Salih*" (DAZ, Glag. matica umrlih Sali, II, str. 17.) Vjerojatno se to dogodilo negdje u blizini Sali. Nakon stotinjak godina (1737.) Turci su na Puntiću kod Mulina na Ugljanu zarobili 3 čovjeka koji su palili vapnenicu, ali ih je rodbina uspjela odkupiti. (Stampa Califfi str. 75., vlasništvo autora). Pljačkali su i ljudi s brodova prolazeći ovim otočjem. Tako se posada nekog broda 1757. iskrcala kod mjesta Ugljana i s crkvice sv. Kuzme i Damjana odnijela dva zvana, a trećega s crkvice sv. Ante Opata kod mjesta Pašmana i prodali ih negdje u Lici (DAZ, Generalni prov. A. Contarini /1757.-59./ Schiolti br. 44). Obje crkvice se nalaze na "donjem dijelu" otoka uz more daleko od naselja.

otocima tjerali gusare, iskricali na o. Lavdaru, pošli do kuće, maltretirali njegove pastire i oduzeli im izvjesnu količinu sira.⁶¹

Pastiri su bili zlostavljani i pljačkani i u vrijeme mira što potvrđuju priče o dva slučaja iz sredine 19. st. Kad su 1847. braća Ante i Ive Špralja iz Zaglava napasali blago na Lavdari, jednog dana pred noć provalilo je u kuću nekoliko nepoznatih ljudi iz Ravnih kotara, predvođeni od nekog Karlića iz Kukljice koji je poznao prilike na otoku. Pastirima su svezali ruke natraške i za neku okomitu gredu u kući, a zatim potjerali iz štale 20 glava blaga, ukrcali ih u brod, odvezli u Zadar gdje su ih dobro unovčili. Nakon malo vremena svi su bili pohvatani i osuđeni po 2 do 3 godine zatvora, a Karlić kao grupni vođa najstrože.⁶² U Zaglavu odakle su bili pastiri govori se da su pastirima svezali natraške ruke, u štali ih objesili o gredu na način da su im se noge jedva doticale zemlje i odveli stotinjak ovaca.

Otimači su znali da je lakše oduzeti veći broj ovaca predveče kad uđu u štalu nego ih loviti po pašnjaku. Među Lavdarašima se priča kako su na tom otoku polovinom 19. st. gusari svezali pastira Burina iz Sali, oduzeli mu što im se sviđjelo i svezana ga natjerali da im pjeva, a on će:

*"Ni od srca ni od dobre volje
Već moj pobro o' tuge i nevolje
Samo da mi zlovoljica prođe."*

Vlasnici i unajmitelji su od čestih napada i otimačina trpjeli veliku štetu, a pastiri štetu i stradanje, pa se, imajući to pred očima, prilikom izgradnje kuće i dvorišta provelo sve kako bi se obranilo od sličnih napada.

Ispred kuće su uredili prostrano dvorište (21 m · 17,20 m) ograđeno zidom visokim oko 5 m. Sa svake strane dvorišnih vrata su po dvije puškarnice. Da se onemogući krađa stoke u fortificiranom dvorištu su podigli dvije prostrane štale (svaka 17,50 m · 4,60 m) za smještaj 200 glava blaga. Očito su pastiri raspolagali i s vatrenim oružjem kao u svim ondašnjim kaštelima i fortificiranim kućama. Na taj način su noću bili donekle zaštićeni pastiri i stoka. Međutim, otimači su unatoč poduzetim mjerama opreza, napadali tako da bi uletili u dvorište predveče dok je stoka ulazila u torove, kada su sva vrata bila otvorena. Pastiri se u slučaju gusarskih pohoda prije izgradnje kuće, a i kasnije ako su zatečeni izvan nje, nisu imali gdje skloniti osim u jamu Golubinku u ogradi Jančarici ili spomenutu Velu jamu.

Zašto su prije spomenute konjske trke i nadziranje težaka na radu ostale tako živo u sjećanju naroda, a o presvođenju i uređenju Vele jame nitko ništa ne zna? Logično je ustvrditi da su Dugača, a osobito njezin produžetak, u prvom redu služili za bježanje pred napadačima, a neobično preuređena Vela jama za skrivanje pred njima. Ako bi se naime Lavdaraš u času uočavanja napadača našao u Ogradi, Vrtlu ili na obližnjem pašnjaku, hitro je uletio u najbliži dio Dugače ponešto prignut neopažen bježeći prema Veloj jami, a 7 okuka na Dugači mu je omogućilo da se izgubi pogledu progonitelja, da zametne trag. Ako je to tako, onda javnost nije smjela znati za glavnu svrhu Dugače i za maskiranje Vele jame što je bilo poznato samo najpovjerljivijem pastiru i zidaru. Stoga je graditelj u javnosti tvrdio da se Dugača oblikuje radi konjskih trka. Možda su koji put i

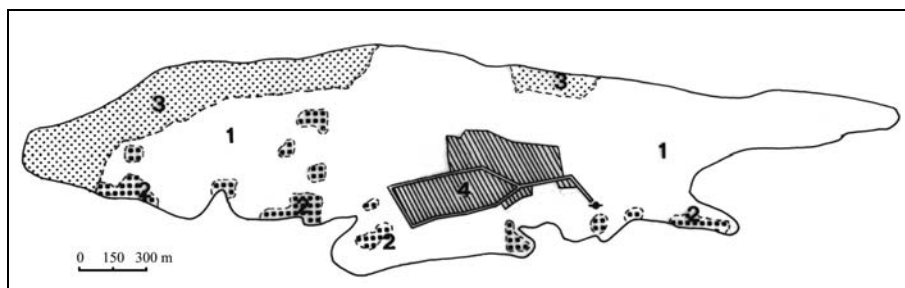
⁶¹ Niko Duboković je 1949-1950. u Državnom arhivu u Zadru za HAZU (tada JAZU) izrađivao opširni elencus gradiva iz vremena francuske uprave, pa je dr. Ivi Petricioliju potomku spomenutog Zan Domenika P. iza toga ispričao navedeni slučaj, ali se nije sjećao godine ni pozicije.

⁶² Š. Grandov, *Otok Lavdara*, rukopis, 3., na temelju saljske tradicije.

upriličili takva natjecanja uz teškoće oko ukrcavanja i iskrcavanja konja, samo da zavaraju javnost, da se ne bi doznalo za pravu svrhu ovog uskog koridora. Drukčije se nije, nameće se pretpostavka, moglo pred javnošću opravdati namjenu Dugače osobito njezino produženje do pred samu Velu jamu.

Gospodarske osnove razvoja

Poljodjelstvo na Lavdari je dugo imalo manje značenje od kamenarstva, jer na njoj ima malo obradivih površina i to smo u Ogradama, Vrtlu i nekim krčevinama, a djelomično i u Dugači. Sve se to nalazi na malenoj visoravni koja leži u produženju Velog Boka do ispod brda Južni Mali Vrh (67) na 30-35 m nadmorske visine. Glavna obradiva površina, spomenuti četverkut zvan Ograda, i s II strane pridodani Vrtal u obliku trokuta bili su zasađeni poljoprivrednim kulturama neobičajenim u ovom kraju. Kompleks kuće s dvorištem i torovima, za ovako malenu obradivu površinu prevelik i arhitektonski na neobično velikoj visini, potvrđuje da je tu bilo uređeno uzorno dobro vjerojatno po uzoru na slična u Italiji.

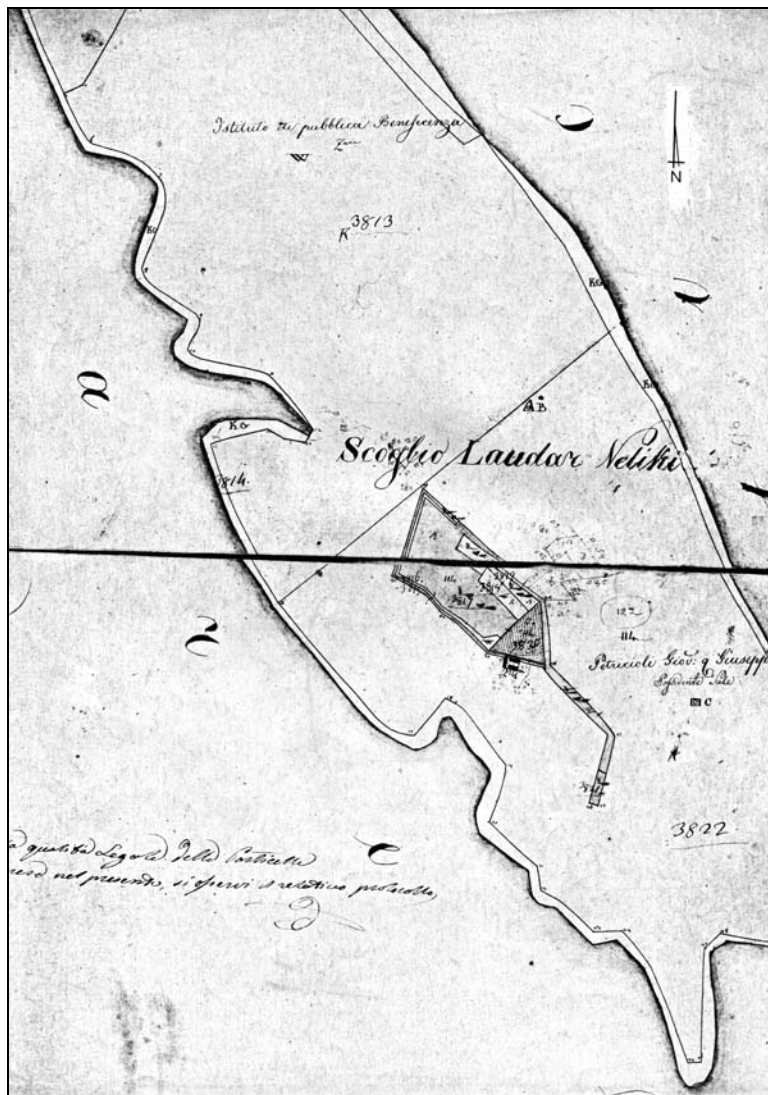

Sl. 6. Korištenje površina na otoku Lavdari: 1 - goleti, pašnjaci, kamenjare; 2 - borici; 3 - niska makija pretežno pod mirtom; 4 - obradive površine

Fig. 6 Land use of the Lavdara Island: 1 - rocky, denuded areas, pasturages, stony areas, 2 - pinewoods, 3 - low maquis mostly under myrtle, 4 - arable land

Naime, u 18. st., a i ranije, u Mletačkoj Republici se osjećala potreba reforme tadašnjeg zastarjelog gospodarskog sustava. Nositelji takvih ideja i pothvata u nas bili su pojedini školovani plemići i progresivni intelektualci. Po uzoru na Veneciju i Split, 1789. osnovana je i u Zadru akademija koja je promicala takvu reformu i poticala eksperimentiranje s novim poljodjelskim kulturama. Jedan od glavnih nositelja takvih ideja u Zadru uz još sedmoricu bio je i Domenico Petricioli, vlasnik Lavdare. Tada je bilo primjenjivano pravilo da "...obrađivač pa i vlasnik uredi svoj domicil u srcu polja, te na svakom posjedu bude podignuta gospodarska zgrada" (PIPLOVIĆ, 1978.). Iako je lavdarska kuća s dvorištem uz poljodjelsko dobro očigledno već prije podignuta, u II. polovici 18. st. članovi obitelji Petricioli pod utjecajem suvremenih ideja primjenjuju načela koje je tadašnji poljodjelski stručnjak Luka Garanjin primijenio na svom imanju u Divuljama kod Trogira prema nacrtu iz Italije. Također i u Petriciolijevom uzornom vinogradu (=Vrtal) na Krševu polju u Salima diže se kućica na kat s kamenim stolom pred

njom. Slične kućice u živo vide se i u Poljicima kod Punte suhe, Pod selo južno od Trtuše na o. Kornatu i pokraj Stivanjeg polja u Salima, ali se ne zna tko ih je i kada podigao.

Sl. 7. Preslik dijela katastarskog operata s Lavdarom
 Fig 7 The except of a cadastral plan part with Lavdara

Očito je da se na saljskom području bar na nekim imanjima provelo načelo da "na svakom posjedu bude podignuta gospodarska zgrada". To je bio plod rada članova

obitelji Petricioli, koji su odreda bili dobro obrazovani i aktivni u provođenju spomenute reforme. Anđelo je kako je pokazano, bio veoma aktivan, a Zaneto je g. 1778. osnovao i vodio *Društvo saljskih ribara* tj. kolektivno ribarenje, i u detalje vodio dnevnik svih prihoda i rashoda za svaki mrak napose. Njegov sinovac Zandomeniko je 1812. sastavio i zadarskom knezu podnio iscrpni izvještaj o ribarstvu u kornatskim vodama, a napisao je i poduži traktat o uzgoju maslina (FILIP, 1976.). Možda su baš oni između ostaloga na Lavdari zasadili i masline "španjolke" čiji plodovi su se izvozili za jelo.

Prema fragmentima liburnskog i rimskog posuđa pronađenim u Ogradi može se zaključiti da se ta zemlja iskorištavala i u dalekoj prošlosti. Oranice na Lavdari koje se 1421. spominju u zadarskom katastru odnose se na ovu površinu. Godine 1642. spominju se na tom otoku oranice i 7 gonjala vinograda opkoljenih zidom, sljedeće godine 127 stabala maslina i oranice, a 1653. 4 gonjala vinograda i mlade masline. Sljedeći je podatak tek 104 godine kasnije (1757.), kad je Anđelo Petricioli sa zapadne strane svoje bivše Ograde uredio novu, a to je današnja Zmorašnja ograda. Dvije godine kasnije odlučio je da na Lavdaru uvede "živo velo" s obrazloženjem "da od njega može imati nešto koristi za kulture i učinkovitije iskorištavanje svojih zemalja". Od stoke velog zuba je naime trebao dobiti veće količine stajskog gnoja za svoje Ograde. Zemljište Ograda, Vrtla i Dugače rasparcelirano je među današnjim vlasnicima. Prema novijem katastarskom planu proizlazi da u zmorašnjoj Ogradi ima 9 parcela, u Veljoj Ogradi 27, u Vrtlu 10, a u cijeloj Dugači 41. Nakon što je Fortis 1672. prodao otok, novi vlasnici su s istočne strane ograde, ispod kuće i prema Velom Boku krčenjem povećali obrađive površine. Parcele su na više mjesta usitnjene, pa ih 13 obuhvaća samo 100 do 150 m².⁶³

Na cijelom tom području je 1940. bilo oko 1500 stabala maslina (*Olea Europea*) među kojima ima najveći broj drobnica, nešto orkula i nekoliko odlika puljizica koje se više ne kultiviraju. Još postoje i tri stabla maslina zvanih španjolke, koje dobro rode, daju veliki plod poput malenih oraha, i prikladne su za konzerviranje i za jelo. Nekad su ih u Zadru prodavali i bile su tražene, a izgleda da su izvažane i u Veneciju. U jednoj od isprava Kućnog arhiva ob. Petricioli spominje se i neki račun s kraja 17. st. koji govori o maslinama poslanim u Mletke ("*Un conto delle olive mandate a Venezia*").⁶⁴ Veći dio obrađivih površina bio je donedavno pod lozom (*Vitis finifera*), ali su zapuštene i propale. Ima i 11 odlika smokava (*Ficus carica*): petrovka, bilica, zelenka, crnica, ludranjka, kapulača, kranjka, talijanka, šarica, trsovnica i zimmica, a to su upravo sve odlike koje rastu i na području Sali. Sve dobro uspijevaju, ali i one danas propadaju. Raste i oko 20 stabala badema (*Prunus amygdalus*), a nekoć ih je bilo i više, jer se vide ostaci njihovih debla. Uz zid Ograde bilo je mnogo višanja (*Prunus cerasus*), a danas se susreću ostaci rašeljki na koje su bile navrnute višnje. Ima također uskorušava (*Sorbus domestica*), rogača (*Ceratonia ailigua*), oraha, i murava. Vrtal u obliku trokuta uz koji je s donje strane podignuta kuća, nije bio obična ograda već u pravom smislu riječi voćnjak i perivoj, što se može zaključiti i po pravilnim puteljcima pokrivenim pločama, koji se vide na novijem katastarskom planu. Prema tradiciji posred Vrtla bile su zasadene voćke: šljive, bademi, breskve (praske), žizule, antići, više odlika krušaka itd., a bočno i uz puteljke raznovrsno cvijeće. U Salima se pripovijeda ova zgodica: Kad je Ivan Fortis s težacima radio u Vrtlu, na jednom mladom stablu su bile samo 3 kruške. Kad je neka

⁶³ Zavod za katastar Zadar, Izvod iz kat. operata od 30. X. 1978.

⁶⁴ Kućni arhiv ob. Petricioli, sv. 8, str. 66.

radnica ubrala jednu, Fortis se tako rasrdio da je otpustio radnicu, i nikad je više nije uzeo na posao.⁶⁵

Tab. 3. Godišnji prihod voćaka pred Drugi svjetski rat
Tab. 3 Annual revenue of the fruit trees before World War II

<i>Godišnji prihod voćaka pred Drugi svjetski rat</i>		
<i>voćaka</i>	<i>broj stabala</i>	<i>prihod</i>
<i>maslina</i>	<i>1500</i>	<i>25 tona</i>
<i>smokava</i>	<i>150</i>	<i>600 kg</i>
<i>bajama</i>	<i>20</i>	<i>300 kg</i>
<i>rogača</i>	<i>3</i>	<i>100 kg</i>
<i>loza</i>	<i>8000</i>	<i>1500 litara vina</i>
<i>murva</i>	<i>10</i>	<i>-</i>
<i>orah</i>	<i>4</i>	<i>20 kg</i>
<i>višnja</i>	<i>5</i>	<i>100 kg</i>
<i>šljiva</i>	<i>6</i>	<i>60 kg</i>
<i>uskorušva</i>	<i>5</i>	<i>-</i>

Prema Izvodu iz katastarskog operata⁶⁶ iz 1978. na o. Lavdari postoje ove kategorije tla:

neplodno		65 a	47 m ²
pašnjak	212 ha	71 a	15 m ²
vt		12 a	14 m ²
maslinik	8 ha	17 a	36 m ²
neplodno (put)		19 a	14 m ²
neplodno (obala)	2 ha	99 a	70 m ²
Ukupno	224 ha	84 a	96 m²

Navedena površina sastoji se od 182 parcele, koje su podijeljene ovako:

neplodno	13 parcela	maslinik	91 parcela
pašnjak	60 parcela	neplodno(put)	11 parcela
vt	6 parcela	neplodno(obala)	1 parcela

U posljednje vrijeme je poljodjelstvo skoro sasvim zapušteno te su svi izgledi da će se uskoro sva obradiva površina pretvoriti u zapušteno obradivo tlo.

Stočarstvo je uz vađenje kamena i poljodjelstvo na Lavdari tijekom stoljeća bila najvažnija osnova stvaranja prihoda. Ispaša i broj stoke ovisili su o količini trave, jer na određenoj površini pašnjaka može pasti samo određeni broj stoke. Prema iskazima vlasnika otoka, pisanju saljskog kroničara Šime Grandova,⁶⁷ i spomenutim starim izvorima iz 1536., 1555., 1593., 1602., 1645., 1668., 1675., 1752. i 1758., jasno je da je

⁶⁵ Š. Grandov, sp. dj., 2.

⁶⁶ Zavod za katastar općine Zadar, Izvod iz kat.operata.

⁶⁷ Š. Grandov, sp. dj. 2.

na lavdarskim pašnjacima moglo pasti, i najčešće jest paslo 200 glava sitnog zuba, tj. ovaca i koza.⁶⁸ Nikad taj broj nije prekoračivan, a smanjivao se samo u vrijeme pošasti i ratova, (za Kandijskog rata pao je na 70, pa na 32 i konačno na 22 glave, a tek poslije rata 1675. ponovno je dostigao uobičajen broj od 200).⁶⁹

Vlasnici Lavdare o kojima je ovdje bilo govora, imali su na ovom otoku svoje pastire koji su najprije stanovali u suhozemnoj kućici kojoj se još tragovi vide pokraj gornjeg suhozida po srijedi Ograde, a kasnije u velikoj kući. Za ranija razdoblja nema podataka o tamošnjim pastirima, osim kad je Anđelo Petricioli 1757. počeo podizati novi dio ograde, a pastiri se usprotivili i pravili štetu. Za 19. st. ima nešto podataka. Prema bilješkama Šime Grandova na Lavdari su g. 1837. bili pastiri Pavao i Ive Morović iz Žmana. Slijede Mate Žuvić iz Luke pa Bože i Luka Kunjačić iz Žmana, a zatim Božo i Ive Špralja iz Zaglava. U spisima obitelji Petricioli stoji da je 1838.-1839. njihov pastir bio Mate Mezićin iz Luke. Prema bilješkama Grandova slijedio je kao pastir Luka Burin i sinovi Jerko, Mate i Joso iz Sali koji su 1870. uzeli u društvo spomenutog Antu Dominisa zvanog Goba iz Sali koji je g. 1872. zajedno s Cvitanovićem iz Velog Iža kupio otok Lavdaru. Uočljivo je da su lavdarski pastiri bili učestalije iz Luke, Žmana i Zaglava nego iz Sali, premda je otok pred samim mjestom. Saljani su u prvom redu bili ribari, a obrađenih površina i pašnjaka imali su dovoljno i na svom području Dugog otoka i Kornata. Dominiševi su u Salima bili tek došljaci i bavili se bačvarstvom, od kojeg nisu mogli živjeti, a nisu imali pašnjaka pa su se prihvatili lavdarskog stočarstva.

Pastiri su često, osobito blagdanom posjećivali svoje na Dugom o., a koji put kad nisu imali prevoznog sredstva preplivali bi Lavdarski kanal. Tako npr. spomenuti Luka Burin, koji nije imao brodicu, više puta je s lavdarskog rta Škrovada preplivao 1200 m do Griže na Dugom otoku. Plivajući, odjeću bi vukao u napuhanoj mješini. Kad bi iznemogao, postavio bi se nad mješinu, odmorio, a zatim proslijedio.⁷⁰

Kao pastir Ante Dominis plaćao je za najam ovaca i pašnjaka vlasnici Karolini ženi Ivana Fortisa 400 forinta godišnje u četiri obroka. Uz to davao joj je o Božiću 3 debela janjca, 3 kg svježeg sira i 3 kg puine (skute). Isto toliko joj je davao i o Uskrsu. Budući da se svota od 400 forinta pokazala prevelika, bila je smanjena na 300.⁷¹ Nakon što su obitelji Dominis iz Sali i Cvitanović iz V. Iža postali vlasnicima bili su i pastiri svoje stoke. Nema podataka za prihod od lavdarskog stočarstva osim izjava nekih vlasnika da se od stoke između dva svjetska rata dobivalo godišnje oko 400 kg sira, 150 kg vune, 150 janjaca i izvjesnu količinu stajskog gnoja potrebnog za tamošnje poljodjelstvo. Sir je bio kvalitetan pogotovo zadnjih stotinjak godina otkad su se držale isključivo ovce.

Gdje su se nalazili torovi prije izgradnje novih štala u kućnom dvorištu nije poznato, ali pastiri su blago bar privremeno zatvarali pred glavicom Velog Vrha i Južnog Malog Vrha gdje se vide ostaci zidova starih obora.

Kao i za stoku Kornata, tako i za onu na Lavdari, teško je odrediti kojoj pasmini pripada, jer je za ratnih perturbacija kroz stoljeća potpuno ili gotovo potpuno s tih otoka nestajalo stoke, pa su pastiri, a kasnije vlasnici, kad bi se prilike smirile, iz svojih naselja

⁶⁸ Kućni arhiv Petricioli, sv. 35, str. 2, 18, 22, 23, 35, 41, 46, 100.

⁶⁹ Ibidem, sv. 35, str. 47.

⁷⁰ Š. Grandov, sp. dj., 3.

⁷¹ Ibidem, 4.

dovozili drugo blago, često drugih pasmina, i na taj način se sasvim prekidao kontinuitet.⁷²

Ribolov oko Lavdare nije naročito istaknut, jer nema dobrih lovišta, a stanovnici Sali su ionako raspolagali s bogatim lovištima Kornata i Telašćice. Privremeni stanovnici Lavdare nisu u posljednje vrijeme na otoku držali brodice, pa nisu mogli ni loviti, osim što su s kraja skupljali ogrce i priljepke, a ribom su ih opskrbljavali njihovi iz Sali gdje je uvijek bilo ribe. Ranijih pak stoljeća pastiri iz Zaglava (5 km), Žmana (8 km) i Luke (12 km) vjerojatno su držali brodicu jer su teško mogli kontaktirati sa svojim u tim mjestima udaljenijim od Velog Boka, pa su se zacijelo bavili ribolovom za svoju potrebu.

S donje strane južnog rta pogodna je zona za lov šabakom, a donekle i na zmošašnjem rtu, ali samo za oprezne i dobre poznavatelje jer je uz obalu grebenasto ili, kako kažu ribari, "šporko dno". U Velom Boku bi se po ravnom dnu moglo potegnuti gustu mrežu migavicu, ali se to ne čini jer se s oba obližnja rta prema vani pruža oštro kamenje. Oko cijelog otoka se uspješno lovi s ostima "pod sviću" jer je dno oštro. Na nekim plićim djelovima uz obalu prikladno je za lov gavuna "pod kamik" danju. Na plićini između Lavdare i Mrtonjaka nekad se obilato lovilo kanjce.

Vađenje kamena na Lavdari dugo je bilo važan izvor prihoda. Uz morsku obalu vide se dugi, na nekim mjestima i široki kamenolomi osobito s JZ strane. Vlasnici i poznavatelji Lavdare opisuju s JZ strane otoka kamenolome u dužini oko 2700 m, a sa SI strane oko 700 m, ukupno oko 3400 m. Premda je veliki dio tih kamenoloma uzak, ipak je s Lavdare odvezena ogromna količina kamena, slično kao i sa Sestrunja.⁷³

U lavdarskim kamenolomima lomio se kamen, gornjo-kredni vapnenac, koji je čvrst i otporan, smedkaste boje i podesan je za graditeljstvo. Ovo svojstvo uočeno je još za rimske uprave, kada je bila razvijena snažna građevinska djelatnost i kada je bilo vrsnih poznavatelja kamena. Na zadarskim otocima, koliko se zna, Rimljani su otvorili kamenokope na o. Žutu u Kornatima (položaj Petrare), u uvali Ovča južno od Savra na Dugom otoku i na o. Sestrunju (Padrare), u sva tri slučaja na preko 100 m nadmorske visine. Na Lavdari su naprotiv, našli građevinski kamen odlične kakvoće uz samo more, te su ga iskorištavali u tolikoj mjeri, da su otoku, kao što je objašnjeno, dali naziv Lapidaria (= kamenolomi), od kojeg je kasnije nastao hrvatski naziv Lavdara.

Da je u antici korišten lavdarski kamen svjedoči i velika količina fragmenata rimskih posuda, koje roniaci tijekom posljednjih godina nalaze u moru nesporedno pred kamenolomima. Na Puntinu, sjeverno od Velog Boka, 9. listopada 1973. autor je vidio pokraj mora više ulomaka rimskih amfora, među kojima i veliki komad pitosa tj. posude s debljinom stijenke 3.5 cm, a prema krivulji fragmenta mogao je zapremati 600 do 700 l. U tom su pitosu vjerojatno na brodovima držali vodu za potrebe posade i za kamenare, pa je razbijena dospjela u more. Također istočno od Puntina u smjeru Velog Boka nađen je ulomak iste debljine i od iste paste, a pripadao je istom velikom pitosu. Uz more na Puntinu nađen je i veliki brus dug 31 cm, a debeo oko 8 cm. Okrugao je, ali mu je odsječena jedna trećina i na njemu se vidi pet udubina nastalih uslijed brušenja.

⁷² A. R. Filipi, *Otok Žut*, rukopis, 10.

⁷³ Ovo se može tvrditi budući da je inž. arhit. Bilinić, vrsni poznavatelj hrvatskog priobalnog kamena (kiparu Ivanu Meštroviću pribavljao je kamen za njegova djela), posjetivši 26. srpnja 1960. velike rimske kamenolome na Sestrunju izjavio: "Obišao sam sve kamenolome na našoj strani Jadrana i mogu kazati, da se iz nijednog nije izvezlo toliko kamena kao iz ovog na Sestrunju". Ovo su njegove riječi koje je autor istog dana pred njim pribilježio.

Vjerojatno su njime lavdarski kamenari brusili svoj alat. Spomenute ulomke amfora, pitosa i brus ostavio je pokraj mora Vedran Petešić iz Sali, a izradio ih je koncem ljeta 1973. pred Puntinom, gdje su se nekoć sidrili kamenarski brodovi za vrijeme juga.

Pred kamenolomima nije trebalo graditi pristaništa za ukrcaj jer je skoro svugdje uz obalu, a osobito s južne strane, bila dostatna dubina za pristajanje posebnih rimskih brodova za prevoz kamena zvanih "*naves lapidariae*".

Od vremena rimske uprave pa do 17. st. nema dokaza o eksploataciji lavdarskog kamena, ali se vjerojatno izvezio i u tom razdoblju. U 15. st. se spominje izvoz s drugih zadarskih otoka, ali se Lavdara ne spominje. S Iža se npr. 1400. godine prevezlo u Zadar 9.000 komada kamena, a iz Lukorana sljedeće 1401. g. 10.000 komada (FISKOVIĆ, 1975.). To je vjerojatno bio tvrdi suri kamen. Bijeli ukrasni kamen se 1401., 1404. i 1439. izvezio s Molata i jednog obližnjeg otočića. Izvezio se 1469. i 1489. također i iz Ovče kod Savra. S Molata su se otpremali u Zadar i Italiju kameni stupići, kapiteli, baze i izrađeni prozori (FISKOVIĆ, 1975.). Sve su to naručivali zadarski građani, plemići i zadarske crkve. Prilikom narudžbi kamena od kamenarskih poslovođa, sklapao se ugovor kod zadarskog bilježnika pa se dio ugovora sačuvao do danas. Kad su pak rimske ili mletačke vlasti trebale kamen za javne potrebe ("*per servitio publico*"), one su jednostavno svojim podanicima naređivale da ga besplatno lome, klešu i dovoze na određeno mjesto, a samo su poslovođama kao kvalificiranim radnicima davali određenu svotu, tako da u tim slučajevima nije trebao pismeni ugovor. Ukoliko se i u 15. st. s Lavdare izvezio kamen za javne potrebe to se valjda činilo bez pismenog ugovora, pa se stoga dokumenti nisu mogli ni sačuvati.

Arhivskih isprava o korištenju ovih kamenoloma ima tek nekoliko. Prvom, datiranom 18. rujna 1622., glavni namjesnik Justin Belegno (1617.-1622.) naređuje majstoru kamenorescu Matiji Rile⁷⁴ i drugovima, da se odmah prebace na Lavdaru i tamo lome i isklešu onu vrstu i količinu kamena, koju će im narediti zadarski kapetan Cesar Malacreda uz uobičajenu plaću i dodjelu praha, korde i ostalog, dakako uz prijetnju teškim kaznama.⁷⁵ Providur je istog dana poslao naredbu i sucu u Salima, kojom mu zapovijeda: "*Čim se kamenoresci Matej Rile i drugovi pojave na Lavdari da tamo lome i klešu kamen po narudžbi ove vlasti, neka ga saljski sudac uz prijetnju protjerivanja iz Republike ili na galiju, opskrbi s toliko ljudi koliko mu je potrebno za pronalaženje i lomljenje kamena kojega će dovući do mora*".

Ne zna se količina kamena koju su morali izvesti niti se u ispravi kaže u koju svrhu je kamen trebao služiti, ali je nedvojbeno da je trebao za zadarske fortifikacije, jer je naručilac bio zadarski kapetan, a on je imao dužnost brinuti za sigurnost grada tj. gradskih bedema i vrata od kojih su držali ključeve. Iz ovog se spisa doznaje dosad nepoznata činjenica da su najteži posao u lavdarskim kamenolomima obavljali ljudi iz Sali i to uz teške uvjete, možda uz one iste na koje su 115 godina kasnije pod istom mletačkom vlašću bili prisiljeni mještani sela Ugljana. Naime, generalni providur D. Dolfin 1637. naređuje glavaru i sucima mjesta Ugljana da s 10 ljudi s motikama, mašklinima i drugim oruđem izbace zemlju i otpadno kamenje iz Petrare (kamenolom) u

⁷⁴ U ispravi se kamenorezac naziva Mattio Rilli, a ovdje se naziva "Rile", jer se u maticama vjenčanih sv. Stošije u Zadru 1578., 1583., 1607. u sva tri slučaja naziva "Rile Mathio" (Roman Jelić, *Stanovništvo Zadra u drugoj polovici XVI. i početkom XVII. st. gledano kroz matice vjenčanih*, Starine JAZU, knj. 49, 429.).

⁷⁵ DAZ, Generalni providur Justiniano Belegno (1617.-1622.) sv. II, 549.

svemu slušajući poslovođu ("*protto tagliapietra*"), te da cijeli posao od rana jutra do večeri osobno nadgledaju glavari i suci uz osobnu odgovornost.⁷⁶ Po obavljenom poslu stiglo im je novo naređenje da dvanaest ljudi iz Ugljana dnevno mora vaditi kamen iz iste Petrare i to na vlastiti trošak ("*a spese proprie*"), a svakog radnika pripada libra dvopeka dnevno ("*un libra di Biscotto al giorno per cadauno*").⁷⁷ (Mletačka mala libra iznosila je samo 0,30 kg, a velika 0,48 kg, pa je tako svaki radnik primao 48 dag a možda i samo 30 dag dvopeka dnevno; MADIRAZZA, 1911.). Uz slične ako ne i uz još teže uvjete radili su i Saljani na Lavdari i to ne samo spomenutom prilikom nego vjerojatno i inače, kad je trebao kamen za javne potrebe, a osobito u vrijeme rata.

Sljedeća arhivska potvrda je polovinom 18. st. kad su 1749. paruni Jerolim Banić, Šime Sutlović i Šime Konatić, svi iz Velog Iža, svojim brodovima s otoka Lavdare prevozili u Zadar kamen za gradnju javnih objekata ("*per lavori pubblici*"),⁷⁸ a 1752. veloiški paron Ante Brajković dobio je nalog da ide "*a Lavdara caricare plache*".⁷⁹ Te ploče su možda lomili na SZ rtu otoka gdje ih ima u izobilju.

Josip Salghetti i Franica Salghetti ud. Ernesta Petriciolija i njihov sin Đovanin ugovorili su 20. ožujka 1804. s kamenarima Pavlom i Ivom Selestrinom iz Kukljice, da im prevezu u Sali mlinski kamen visine četiri i pol unče u dijametru, a deo 14 unče, bez rupica i vena. Morali su ga izvaditi ispod zemlje, da ne bi bio oštećen od atmosferilija, postaviti ga na mjesto u mlinu, a oštećene bočne kamene ploče zamijeniti novima. Sve su to obavili za svotu od 32 cekina i 48 dalmatinskih lira u četiri obroka: 8 cekina pred početak rada, 8 pri iskrcaju u Salima, a po 8 za vrijeme postavljanja i svršetka rada.⁸⁰

Lavdarski kamen dobre kakvoće upotrebljavao se u razne svrhe. Zadarski povjesničar Carlo Bianchi je 1879. zapisao: "na otoku Lavdari nalaze se veoma bogati kamenolomi dobrog silicijskog (kremenastog) kamena za graditeljstvo. Sve ulice Zadra i sve zadarske kuće sazidane su kamenom iz ovih kamenoloma" (BIANCHI, 1879.). Kamen se rabio i u druge svrhe: za gradnju obala i kao što je rečeno, za mlinske kamene. Braća Jadre i Tome Martinović iz Kukljice su 1903. na lavdarskim Mulinama lomili kamen od kojeg su isklesali dva mlinska kamena i postavili ih u mlin braće Dominis u Salima. I danas se neki ljudi iz Kukljice pozivaju kad treba u nekoj uljari "posjeći" mlinski kamen. Očito da su kamenoresci iz Kukljice mlinskim kamenovima s Lavdare oskrbili mnoge otočke mlinove. Iški paroni su, kako je spomenuto, kamen samo prevozili, a rezali su ga uglavnom kamenoresci iz Kukljice, koji su bili vješti i traženi za taj teški posao.

Štoviše, Kukljčani su i sami, osobito tijekom 19. i početkom 20. st., vadili kamen, i vlastitim ga leutima, nosivosti oko jednog vagona, prevozili uglavnom u Zadar. Da bi ubrzali posao, udružilo bi se više njih pa bi jedni vadili kamen, a drugi ga prevozili. Prvi bi za vrijeme rada stalno boravili na Lavdari, gdje su u "kavama" imali barake. Za ljetnih sparina radili su po noći uz svijetlo ferala, a danju bi spavali. Prehrana im je, kako bilježi kroničar Š. Grandov, bila često bijedna, koji put se sastojala tek od suhog kukuruznog kruha zvanog "sumon", ljutike i kvasine. Ostali njihovi drugovi istodobno su prevozili kamen u Zadar, gdje bi usput utažili glad, a donijeli bi jela i onima na otoku.⁸¹

⁷⁶ DAZ, Stampa Califfi, 70.

⁷⁷ DAZ, Stampa Califfi, 75.

⁷⁸ DAZ, Sindici inquisitori od VII. F. 50.

⁷⁹ DAZ, generalni providur M. Balbi (1751-1753.), sv. I, 143.

⁸⁰ Kućni arhiv Petricioli, fasc. 60. 187.

⁸¹ Š. Grandov, sp. dj., 7.

Bilo je pogibeljno ne samo vađenje, nego i prevažanje kamena, te su koji put stradali. Tako se 1903. potopio jedan kukljički leut s cijelom posadom. Prevozeći kamen s Lavdare u Zadar u pravcu Malog Ždrelca, naglim pojačanjem juga leut je pun kamena svom brzinom i težinom zaronio u veliki val, zatim još dublje u drugi, pa je uslijed teškog tereta i prodora vode odmah potonuo. Tom zgodom poginuli su Kukljičani Šime Martinović Jadrin, Pere Maričić pok. Ante i vlasnik broda Frane Martinović pok Pere.⁸²

Posljednjih 120 godina kamenari iz Kukljice davali su obiteljima Dominis iz Sali i Cvitanović iz Velog Iža kao vlasnicima, ugovoreni novčani doprinos, početkom 20. st. 20-30 novčića za svaki leut kamena, a za Kraljevine Jugoslavije 20-30 dinara čime se moglo kupiti 7-10 kg kruha. Međutim, neki kamenari su to uskraćivali pa je dolazilo do sporova. Tako je npr. Jadre Selestrin reč. Šango iz Kukljice uskratilo uobičajeno davanje pa je vlasnik Šime Dominis 2-3 godine protiv njega vodio parnicu.⁸³

Kukljičani su se, prema kazivanju starijih mještana, tim teškim poslom bavili u 18. i 19. st. pa sve do oko g. 1965. U tu svrhu su raspolagali s oko 30 leuta na kojima je radilo preko 100 ljudi, tako da su tako ostvarivali važan prihod. Većina njihovih kuća je podignuta od lavdarskog kamena i sredstvima od tog napornog rada. To je bio razlog što se dobar dio Kukljičana zadržao kod kuće, a tek dio se iselio u svijet. Kamen su najviše lomili u Kobiljaku kod južnog ulaza u Telašćicu, zatim na o. Žutu na položaju Petrare, na o. Gustacu pred Hiljačom, na Donjoj i Gornjoj Abi, na o. Tukoščaku sjeverno Sali, u uvali Dobra kod Božave, na o. Paranku istočno Sestrinja, na Sestrinju, a najviše na o. Lavdari. Oko 70% prevezenog kamena bilo je s tog otoka, jer je kvalitetan, a k tome Kukljičanima je Lavdara bila najbliža, udaljena samo 10 km, dok su im npr. o. Gustac i Kobiljak udaljeni oko 20, a Dobra kod Božave čak 36 km.

Kamen su uglavnom prevozili u Zadar, gdje su njime podignute zgrade: Zavod sv. Dimitrija (danas Filozofski Fakultet), Hotel "Zagreb", bivša Pošta i sve velike zgrade koje su do Drugog svjetskog rata postojale na Krešimirovoj obali, zgrada Suda, Narodna banka, Bolnica, Preparandija, velika vojarna uz Kopnena vrata (danas Državni arhiv, Znanstvena knjižnica, Pomorska škola) itd. Od lavdarskog kamena su napravljeni pločnici mnogih zadarskih ulica. Kamen za pločnike lomili su najviše oko 60 m u zaobalju uvalice Muline jer se na tom položaju vadi u slojevima koji su najbolje odgovarali toj namjeni. Na SZ kraju otoka, gdje su slojevi pločastog vapnenca još tanji, vadili su kamen za pokrivanje cijevi zadarske odvodnje. Lakše komade kamena kojih je bilo najviše, prenosili su do broda na leđima, a teže na traljama.

U svom radu su upotrebljavali alat: bat (od 7-10 kg), mlat (od 2-4 kg), trapan, batifund za nabijanje mina, macolu za dubljenje mina, polugu, puntarol za dubljenje kunjere, kunj za zabijanje u kunjere, šmur i motiku za izbacivanje sitnijeg otpadnog kamena, dlijeto obično i dlijeto tupo za odbijanje "špigulov", zubaču za finiju obradu i napokom škvaru i šestar. Za oštrenje alata rabili su brus kvadratnog oblika nabavljen u Istri. Kunjere su bile duge 10-15 m, široke 4-5 m, duboke 8-10 cm. Usjeke ili strmine u kamenolomima Kukljičani nazivaju "grede".

Najveći problem za kamenare bila je voda, pogotovo kad se zna da su često radili za ljetnih sparina. Na južnom rtu Lavdare sa sjeverne strane, oko 10 m od mora naišli su na dobru pitku vodu, ali je kasnije bila zasuta otpadnim kamenjem. Također i na južnom rtu o. Mrtenjaka s "gornje" strane, 6-7 m od mora u procijepu građenom od

⁸² Š. Grandov sp. dj., 6, 7.

⁸³ Ibidem, 6.

"babine soli" (vrsta kalcita), nalazi se bočata voda. Govoreći o vodama već je navedeno da su Kukljičani pronašli i onu u u. Pod kuću. Svim ovim vodama su se kamenari povremeno služili. Upotreba cementa u građevinarstvu potpuno je dokrajčila tisućljetno korištenje lavdarskog kamena.

Perspektive i mogućnosti razvoja

Tradicionalno gospodarsko vrednovanje Lavdare prestalo je i nema izgleda da bi se ubrzo obnovilo. Kamenarstvo i stočarstvo sasvim su iščezli, poljodjelstvo će naskoro, a napuštena kuća je u ruševnom stanju. Ipak i današnji, sasvim izmijenjeni način života, pruža izvjesne mogućnosti za novi način korištenja ovog otoka.

Kompleks kuće i dvorišta u derutnom je stanju, te bi bilo potrebno dok je još na vrijeme, spriječiti daljnje propadanje tog vrijednog spomenika kulture tako da ga vlasnici (ili njihovom dozvolom netko drugi) obnove, dakako pazeći da se očuva prvotni izgled, da se eliminiraju ili adekvatno uklope novije građevinske dogradnje, pa da se i nadalje omogućiti odvijanje života ili neke aktivnosti na suvremeniji način.

Lavdara je nadomak Sali udaljena preko mora tek 2300 m pa ne bi trebalo velikog napora da se i nadalje njeguje i spriječi propadanje oko 1500 tamošnjih stabala maslina.

Na Lavdari se kamen neće više na dosadašnji način lomiti, ali tanki pločasti slojenci kakvih ima na zmošašnjem kraju otoka, mogu uspješno poslužiti u građevinarstvu za prikriivanje betonskih horizontalnih, a i okomitih površina jer kamen je cijenjen i uvijek će imati svoju punu vrijednost i prednost pred jeftinijim cementom.

U suvremenoj civilizaciji odmora i turizma, i na Lavdari se događaju vidljive promjene kao i na drugim otocima. Već je nekoliko vlasnika na svojim česticama u blizini mora podiglo omanje kuće za odmor, sazidane od lavdarskog kamena i zaštićene boricima. Dobro su se uklopile u lavdarski ambijent, a današnjem čovjeku, koji živi u prenapetoj dinamici potrebni su takvi osamljeni kutci za relaksaciju, pa će na Lavdari kuće za odmor i nadalje nicati kao i na ostalim otocima. Lavdarsko se raslinje postupno, zasad veoma sporo, samo po sebi pošumljuje, a novi zahtjevi su takvi da oni ne mogu čekati, već hitno traže potrebnu hladovinu. Stoga bi bilo potrebno da se sadnicima primorskog bora pošumi što veća površina priobalnog pojasa donje strane otoka, čime bi se dobio lijepi i potrebni odmorišni prostor neposredno pred mjestom Sali, koje i onako u blizini nema naročito položaja za sličnu namjenu.

U današnjim izmijenjenim uvjetima života to bi bio najučinkovitiji način korištenja ovog lijepog otoka, pri čemu bi vlasnici uredili prikladno mjesto za vlastiti odmor, a mogli bi imati i izvjesne koristi od iznajmljivanja i usluga turistima i gostima.

LITERATURA:

ALMAGIA, R. (1944.): *Monumenta cartografica Vaticana*, vol. I. Città del Vaticano, Tab. XIV, XVII, XX.

ANTOLJAK, S. (1949.): *Zadarski katastik 15. stoljeća*, Starine JAZU sv. 42, Zagreb.

- ATEMS, C. (1930.): *Myriapoda*, Prirodoslovna istraživanja sjeverno dalmatinskog otočja, I, Dugi i Kornat, Prirodoslovna istraživanja Kraljevine Jugoslavije, sv. 16, Zagreb.
- BATOVIĆ, Š. (1973.): *Prapovijesni ostaci na zadarskom otočju*, Diadora, sv. 6, Zadar.
- BIANCHI, C. F. (1879.): *Zadar cristiana*, sv. II, Zadar.
- FILIP, A.-R. (1976.): *Iz prošlosti kornatskog ribolova*. Radovi Centra JAZU u Zadru 22-23.
- FISKOVIĆ, C. (1959.): *Zadarski sredovječni majstori*, Split.
- FRIGANOVIĆ, M., (1978.): *Lavdara*, Pomorska enciklopedija JLZ, 4, Zagreb, 620.
- GUNJAČA, S. (1949.): *Repertorium actuum Antonii de Zandonatis olim publici et iurati notarii ladre*, Starine JAZU, 42., Zagreb.
- HADŽI, J. (1930.): *Scorpiones*, Prirodoslovna istraživanja sjeverno dalmatinskog otočja, I, Dugi i Kornat, Prirodoslovna istraživanja Kraljevine Jugoslavije, sv. 16, Zagreb.
- HIRTZ, M. (1930.): *Vertebrata*, Prirodoslovna istraživanja sjeverno dalmatinskog otočja, I, Dugi i Kornat, Prirodoslovna istraživanja Kraljevine Jugoslavije, sv. 16, Zagreb.
- KUŠČER, L. (1930.): *Mollusca*, Prirodoslovna istraživanja sjeverno dalmatinskog otočja, I, Dugi i Kornat, Prirodoslovna istraživanja Kraljevine Jugoslavije, sv. 16, Zagreb.
- MADIRAZA, F. (1911.): *Storia e costituzione dei comuni Dalmati*, Split.
- MAGAŠ, D., FILIP, A.-R. (1983.): *Sestrunj*, Zadar.
- PAVALEK, I. (1930.): *Vaskularna flora*, Prirodoslovna istraživanja sjeverno dalmatinskog otočja, I, Dugi i Kornat, Prirodoslovna istraživanja Kraljevine Jugoslavije, sv. 16, Zagreb.
- PIPLOVIĆ, S. (1978.): *Rad Luke Garanjina na unapređenju agrikulture u Dalmaciji*, Radovi Centra JAZU u Zadru, sv. 25/1978.
- REIMOSER, E. (1930.): *Aranea*, Prirodoslovna istraživanja sjeverno dalmatinskog otočja, I, Dugi i Kornat, Prirodoslovna istraživanja Kraljevine Jugoslavije, sv. 16, Zagreb.
- SKOK, P. (1959.): *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima*, I. Zagreb.
- SMODLAČKA, J. (1950.): *Imena mesta i meštana na tlu Jugoslavije*, Prilog Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku, sv. 52, Split.
- STRGAČIĆ, A. M. (1954.): *Upadi osmanskih gusara u predjele zadarskih otoka*, Posebni otisak iz "Zadarske revije" god. II/4 i god. III/1, Zadar. Milčetić, Hrvatska glagoljska bibliografija, Starine XXXIII, Zagreb.

SUMMARY

Amos Rube Filipi: Lavdara Island - Contribution to the Historio-geographical Explorations of the Zadar Archipelago Islands

The theme of the paper is the historiogeographical development of the small island Lavdara and its islets, all belonging to the cadastral commune of Sali in the Zadar archipelago. The Vela Lavdara covers an area of 3,9 km², with a coastline of 9,2 km in length and its medium breadth is of about 600 m. It is located in the Dinaric range direction parallelly to the Zadar littoral, easternly to the east end of the Dugi otok (Long Island), between Lavdara channel and Sridnji channel, and is surrounded by the group of small islands (Rava, Tukošćak, Mrtonjak, Mala Lavdara, Glavoč, Žut). The island is not permanently inhabited.

The surface of the Vela Lavdara island is covered by Upper Cretaceous rocks composed of Upper Cenomanian and Turonian (K₂^{1,2}) bioclastic rudist limestone. It consists of a single anticline which crosses the centre of the island. There are three crests: Zmorašnji Mali Vrh (67 m), Južni Mali Vrh (66 m), and the highest of them Veli Vrh (87 m). The author emphasises the significance of a mysterious cave Vela Jama (Big Cave) 25-30 m deep, a speleological object, which was used in the past as a hiding place and refuge by shepherds and farmers in case the island was attacked. The paper comprehends a special description of this object, as it was completely unknown till 1975,

even in Sali, though it had undoubtedly been used. The characteristics of local hydrogeography come next. As a carstic area, the island is in want of water. Since the local water supplies are not sufficient to satisfy the needs of the population and cattle, cisterns have been built. Biogeographical features of the island are interesting also from the phytogeographical and zoogeographical aspects, though, owing to its size and the vicinity of the Dugi otok island, there are not significant peculiarities.

From numerous collected archive data it is evident that the island was continuously valued and exploited by Zadar citizens (once its owners), later mostly by Sali inhabitants and numerous lessors. The author carefully follows the development of the island during the period of 550 years, and for the stretch from 1421 to 1794 seventy archive documents have been quoted. A series of happenings, lawsuits, attacks and other activities relevant to understanding historiogeographical development of the island have been elaborated in detail. The island was exploited from time immemorial. Lavdara's limestone is compact and of good quality. During the Roman period stone was intensively quarried. That explains the Latin origin of the name of the island (Quarries = Lapidaria; Labidaria - Lavdara). A great number of buildings and streets of Zadar were built out of Lavdara's stone. In the past stone was dug out during the Roman rule, in late Middle Ages, then during Venetian rule. In the last century the most frequent stonecutters were the inhabitants of Kukljica (a settlement on the Ugljan island, few miles in Zadar direction). Besides the explanation of the origin of the Lavdara's name all toponymes of the island are given.

In the past the island was afforested, covered with thick Mediterranean forests and maquis, but later denuded owing to burning and hewing. It is in this way that the stony pasture developed and for centuries was used as pastureland for sheep and goats. It is also presented how the island was changing its owners, tenants, lessors and shepherds. The island was exposed to piratical attacks from the sea. The author dedicates special attention to building of the single relatively big residential and farming object, to the principles of building refuge from bandits. The author explains what led to culture planting (olive groves, vineyards) and to present-day abandon of traditional land use activities. From old times the island could feed 200 heads of small cattle on its pastureland, and the owners sometimes kept here and there an ox, a horse or donkeys. The islanders produced excellent cheese, "puina", (curd cheese; ricotta), meat (lamb, goat), skin and wool. Nowadays cattle-breeding is completely neglected. There are only about 1500 olive trees and some neglected fig trees. In the past there were also other sorts of fruit trees (almond, mulberry, plum, marasca – mahaleb cherry, and others). In the years that preceded the Second World War agricultural production was 25 tons of olives, 600 kg of dry figs, 300 kg of almonds etc. Nothing remains of former 8.000 grapevines, which gave 15 hl of wine per year. In these days its owners, who have built some little weekend houses, visit the island. The old big house has unfortunately been neglected though it should be restored as a monument of autochthonous ambience, farming architecture and should also be touristically valued as it is being done with weekend houses.